

С 8 (алт)

В - 110

12
1963

АЛТАЙДЫН
ТУУЛАРЫНДА

xp.

СБ (Алт)

В-110.

12

Алтайдын тууларында

Литературно-художественный,
общественно-политический
альманах

Кр-155225

Горно-Алтайская областная
БИБЛИОТЕКА
г. Горно-Алтайск

ТУУЛУ АЛТАЙДЫН
БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
Горно-Алтайск-1963

(11) 35
DII 3

12

ΑΤΑΝΑΤΑ
ΑΝΙΩΡΙΑ

[Faint, illegible text]

ИНФОРМАЦИОННЫЙ ЖЕТИРҰ

1963 жылда 8 мартта партияның ла башкаруның башкараачылары Кремльде съездтердин өргөөзинде литератураның ла искусствоның ишчилериле тушташкан. Бу исторический туштажуда советский литератураның оноң ары өзөри јанынаң јаан, ачык-јарык куучын болгон. Советский литератураның ла искусствоның бийик идеянозы ла оның художественный кеми эмдиги өйдинг некелтезине тең болоры јанынаң сүрекей јаан куучын-эрмек болгон. Қалганчы жылдарда советский литературада, анчадала искусстводо, бир кезек улус социалистический реализмнің чындык јолынаң кыйыжып, абстракционизмнің ле формализмнің јолына киргөни үчүн кезем критикалаткан.

Бу туштажуда КПСС-тиң Төс Комитетининг баштапкы качызы ла Министрлердинг Соведининг Председатели нөкөр Н. С. Хрущев јаан көдүрингилү куучын айткан. Нөкөр Н. С. Хрущевтың куучынын бастыра советский писательдер ле художественный интеллигенция сүрекей јарадып уккан.

Март ла апрель айларда Москвада СССР-

дин писательдеринин ле РСФСР-дин писательдеринин Союзынын пленумдары өткөн.

Бу пленумдарда, советский литература-нын жаан једимдериле коштой, көп једикпестер темдектелген. Москванын писательдери ле поэттери Евтушенко, Аксенов ло Вознесенский социалистический реализмнен кыйышканы учун кезем критикалаткандар. Пленумда турушкан бастыра советский писательдер Төс Комитетке письмо ийгендер. Бу письмодо ончо писательдер советский литература ла искусство учун, коммунизмни улу кереги учун јана баспай, јүзүн-базын реформисттерле күүн-кайрал јоктон тартыжып, јуучылдардын баштапкы рядтарында барар деп јетиргендер.

ЈААН ЫРЫС

1934 жылда СССР-дин писательдерининг баштапкы съездинде куучын айдып, ол тушта јиит писатель Леонид Соболев мынайда темдектеген:

—Партия ла албаты биске ончо јаңды берген, жаңыс ла јаман произведениелер бичиирге јан бербеген.

Эмди Совет ороондо кажы ла писатель мынайда он катап сүүнчилү айдар аргалу:

«Чындап та, бистинг бичиичи улуска не јетпей јат? Чынынча, көстинг көскө айдалы: не јетпей јат? Ончозы јеткил! Бүгүнгү өйис чын ла јарык, јаан кайкалду. Орооныс телекей үстүнде энг мактуу. Албатыбыстынг жадын-јүрүми там ла байып, түрген өзүп өнҗийт».

Кажы ла поэтке, писательге албатызынын ла ороонынын јаранганынан артык не керек? Анайдарда, бис јаан ырысту, јаан сүүнчилү. Артканы — канча кире јакшы иштеөри, албатыга канча ла кире туза јетирери— бойыстан камаанду.

Бистинг партиянын ла башкарунын башкараачы ишчилери литературанын ла искусствонын ишчилериле былтыр ла быјыл эки катап туштажып, јаан куучындар өткүрген. Канайда иштезе, канайда јүрзе, јаан тузалу болоры керегинде ол тушташтарда јарт айдылган. Андый чокум јакылтаны ла јалакай, кату сөстөрдү угуп тура, кезик нөкөрлөр, ижиндеги, јүрүминдеги јастыраларды түзедердинг ордына, «Биске јайым бербей жадылар!» деп кыйгырышкан.

Бу күндерде Москванын бир канча јиит поэттери, олардын тоозында Евтушенко керегинде көп куучындар өдүп туру. Евгений Евтушенконы мен эмеш билерим: жаңыс институтта, жаңыс курста үренгенис. Онон

бери беш жыл өтти. Мынча өйдүн туркунына жиит кижичек өскөлдөнүп те калар аргалу. Же ол тушта ол ачык-жарык, чүм-чам жок уул болгон.

Онын үлгерлерин газеттерден, журналдардан жаантайын жилбиркеп кычыратам. Оңдо жакшы үлгерлер бар. Мен оны ийделү өзүмдү, солун поэт деп, бодоп туратам.

Калганчы өйдө онын Францияда чыккан автобиографиязын, Англияга барып жүргөни керегинде статьязын, жуундарда айткан куучындарын газеттерден кычырдым. Олор меге чек жарабады. (Кычыраачылар, эмди ончолоры Евтушенконы арбагылап турарда сен олордон көрүжеле, база арбаарга турун ба деп, электебегер. Мен ол керегинде не айдарга турган дезе, Евтушенканын једикпестериндий јастыралар анчадала бистин кезик жиит бичиичилерде база учурап јат.)

Евгений Евтушенканын кажы ла айткан сөзи, кажы ла бичиген эрмеги—ончозы бойын өрө көдүрерине, бойын мактаарына учурлалган. Ол, байла, бойы керегинде бийик сананып јат. Онын да учун өскө ороондордо жүрөрдө, ол капиталисттерге јараарга күйизеген. Евтушенканын андый кылык-јаны советский улуска јарабазы јарт. Бистин амадубыс—чындык кижичек болоры. Тегин ле чүм-чам жок кижичек болгонуна артык не керек?

Партия ла албаты биске чүми жок, же орооннын кереги учун эрчимдү тартыжаачы болорына јаан кичеемел эдип јат. Анайдарда, бис озо ло баштап советский кижичек болор учурлу!

Бистин ижистин учуры јаан. Онын да учун чындык јолды јарт көрүп, кажыбыс ла жарык санаалу, јаан амадулу жүрзин деп, албаты бистен некөп јат.

Бистин кичинек алтай албатынын литературазынын, культуразынын өзүп турганы — ол бастыра бистин орооннын јенүзи. Ол улу Октябрьский революциянын камыскан одынын јабызабай, там јаанада күйүп турганы. Капиталистический ороондордо базынчыкта, шырада жүрген албатылар бистин кичинек те албатыбыстын өзүмин көрүп, јайымга, ырыска, јенүге бүдүп жүргилеер. Онын учун бистин де литературанын өзүп баратаны сүрекей јаан каруулу. Мындай литературанын ишчизи болотоны, онын өзүминде туружатаны—ол кажыбыска ла база јаан ырыс!

Произведениелерди жаңы эп-аргала бичири керегинде куучындар эмди анчадала жииттердин ортозында элбек окуп туру. Мен санансам, онызы жолду. Ненин учун дезе, темдектезе, алтай литература бу күндөрдө төртөн-бежен жылдардагызынан чик жок оро туруп жат. Алдында көп саба үлгерлер жаңыс ла текши сөстөрлө бичилген болзо, эмди кажы ла кижини үлгерге озо ло баштап шүүлте, канча ла кире жарт эдип санаа-күүн саларга кичеенет. Андый болор учурлу. Поэзия куру сөстөрдөн эмес, кижинин солонгыдый чагылган санаа-күүнинен, күн жаркыныдый шүүлтелеринен туруп жат.

Жаңы једимдерле кожо жаңы некелтелер келет. Онын да учун бистин санаа-күүнис, амадубыс эрмекти жаңырта айдып, алдындагызынан јаан шүүлтелер, јаан санаа-күүндер табарга турганы жарт. Алдында улус јерди күрекле каскан болзо, эмди экскаваторло казып турганыла ол түней бодолот. Литература өскөн сайын, ийде-күч те, эп-арга да өзори жолду. Мынан көргөндө, жаңы жол жокко өзүм де жок. Онын да учун жаңы бүдүм, жаңы санаа-шүүлте бадреп тургандарды кычыраачылар билгир сезип, сүүнчилу уткып жадылар.

Је кезик жиит бичиичилерде мындый једикпес бар: омор, албатынын кожондоры чүмделген эп-аргалардан качып, жаңы-жаңы эп-арга таап турус дежет. Је омордын үлгерлеринде жаңы једимнин ордына јарты жок шүүлтелер, чокум эмес эрмектер учурайт. Уксаар да: үлгер бичип, Ай ла уйды кижини канайып түнейлеер? Эмезе:

Је бис ончобыс жиит тужыста
эрте чечектеп, эрте чалдыгадыс.
Јүрүм толкузын бойыс токтодып,
эрте карып, је орой өлөдис...

Бу не? Чын шүүлте бе? Јүрүмди жаңыдан көргүскени бе?

Кезик бичиичилердин үлгерлерин көрөр болзо, тыш бүдүмиле сүреен деп сананып каларын: рифмазы да чокум, чын да айдылган, је анда бир де кичинек санаа-күүн, јүрүм жок. Јарт эмес эдип айтканыла эмезе жаңду ла бичигениле кем де поэт болбогон. Улу произведениелер качан да болзо жарт, јүрүмле бай.

Айдылган једикпестер неден улам болуп жат? Јүрүмди ас билеристен бе? Ийде-күч јетпей турганы-

нан ба? Онын бир жаан шылтагы, мен бодозом, бойыс-ка ас некелте эдип турганыста.

Улгерлерди, куучындарды, алдындагы чылап, эмди бичип болбозыс — кычыраачыларга жарабас. Кычыраачылар бисти, жаш балазын бастырып үреткен энедий, өскүрип жат, эткен алтамыска сүүнип, «База ла ичкери бас, жалтанба!» — деп, болужып айдат. Айдарда, бис кажы ла жыл ичкери мендеп, алтам эдер учурлу. А ичкери барарга, бойыстынг джисти озо ло баштап бойыс шиндеп көрбөзөс, жакшыга бачым жетпезис.

Жагыс ла жаңы бичип турган жииттер эмес, же канча жылга бичип те келген писательдер эткен керегине кезикте жаан некелтелү көрбөй жат. Онын учун көп үлгерлеристе, куучындарыста кижжи акту жүрепиненг сүүн-гедий сүүнчи, чечеркеп айткадый шүүлте жок. Ончозы ла эптү, ончозы ла чын немедий, же андый үлгерлерди, куучындарды кижининг такып кычырар күүни келбес. Бис мынанг ары мынайда когыс иштезес, качан бирде калай өткүрген өйлөр бисти истеп келер. Эмди жеткедий једимдерге ол тушта једерге орой до болордон маат жок. Айдарда, кажы ла үлгер, кажы ла куучын өйинде чыңдыйлап бичилзин. Кепке базып чыгарары күч эмес, кеен санаа-күүнди, жаркынду шүүлтени табары күч.

Кезик нөкөрлөр кепке ле базылган произведениезин жакшы деп көрүп жат. Газетте жарлалып, эмезе альманахта чыккан ла болзо, ол үлгерди, куучынды ойто јазаарын «ундыгылап салат».

Бис жаңы книгаларды шүүжип, көрүп жадырыс. Мен бодозом, андый куучындардан көп немелер камаанду. Канча ла кире чокумдап, јартап көрөри—кажыбыстынг ла каруулу кереги. Калай көрүштинг кийининен јаман-јакшызы билдирбес книгалар чыгат, онын кийининде јарты жок үлгерлерди, аайы билдирбес куучындарды не чыгарган деп, кыйгырыжып жадырыс.

База бир једикпезис ол улустынг сөзин угарын күүнзебей турпаныс болуп жат. Бичиген немемди ле јамандагылап ийбезин деп сананадыс. Капшай ла чыгарарын карабай, книга керегинде улустынг нени айдарын кичееп угардын ордына, жаандарыс та, јаштарыс та капшай ла ачынарына, тарынарына мендейдис. Је ононг улус канайтпас та — бичиичилер бойларыс ла шорлонорыс.

Айдылган керектер ончобыока јарт, је темдектелген

једиклестер јүрүмисте, ижисте болуп турганда, ол керегинде жаңы эмес, канча катап айдар керек.

Бистин литературада, кажы ла писательдин ижинде, мен билерим, једимдер көп. Јенүлөр бар учун санаакүүним көдүрилип, ичкери јүрүмге иженип, јолыста буудактарды капшай туура чачары жерепинде айдып турум. Мен бистин албатынын культурный өзүмине, јүрүминин там ла јаранарына бүдүп турум.

Социалистический јаан культурага кичинек те, јаан да албатылар бойынын культуразын бийик өскүргениле келер. Культуразы јок албаты коммунизмди төзөп болбос деп, Владимир Ильич Ленин канча ла катап темдектеген. Улу башчынын јакылтазыла албатынын агару керегин эдерге бистин кажыбыс ла эрчимдү туружар учурлу. Онын да учун партия ла башкару литературага ла искусствого јаан ајару салып јат. Ол биске јаан ырыс.

Эмди бистин өйис јарык. Сүрөкеј јакшы өй келген. Совет албатынын аш-курсагы там көптөп, кийими јаранып, иштеги једимдери телекејде макталат. Јүрүм түрген өзүп, байып, јаранат. Мындый өйдө кажы ла жижи бойы учун эмес, албаты учун јүрерине амадап јат.

Бистин ичкери јолыс јарт, ол бистин јаан ырызыс!

А. КОПТЕЛОВ

Сибирьдин жарлу писатели Афанасий Лазаревич Коптеловтын 60 жажы толгон. Бу номерде бис писательдин В. И. Ленин керегинде «Большой зачин» («Jaан башталга») деп романынан алган үзүкти жарлап турубис. Бу ок романнан алган баштапкы үзүк альманахтын 11-чи номеринде жарлалган. Афанасий Лазаревичтин жаңы романы бу ла жуук бйлөрдө «Сибирские огни» деп журналда кепке базылар, база «Советский писатель» деп издательстводо таң алдынан книга болуп чыгар.

ЫРАШКАНЫНЫҢ КИЙИНИНДЕ

(романнан алган үзүк)

Уулын Тулага јетире үйдежип салала, Мария Александровна кыстарыла, күйүзиле кожо Москвага он час эртен турада једип келди. Амырайтан күн болгон. Московско-Курский темир јолдын управлениезинин бухгалтери болуп иштеерге јүк ле арайдан кирип алган Марк Тимофеевич Елизаров, Анна Ильиничнанын өбөгөни, бойынын начальнигин онын чыккан күниле уткыырга, онын айылына барды. Мария Александровна дезе эки кызыла — Аняла, Маняшала кожо ат јалдап алала. Арбат јаар атанып, анан ары Собачий площадьтын јанында јалдап алган квартиразына једип барды.

Митя үйде јок эмтир. Қазан азаачы эмеген, Мария Александровнанын амыры јок кылык-јанын билетен учун, ого тургуза ла Митянын бичиген записказын экелип берди. «Санааркабагар, энейим, мен нөкөримнег бичиктер аларга барып јадым» — деп, Митя бичиптир.

Мария Александровна арып-чылап калган отурды. Бажы азыйдагызынан тын селендеп турды. Онын јиит тужундагы ошкош күргүл јараш көстөринен Сибирь јаар айдуулга барган уулы керегинде сананып турганы јарт көрүнип турды.

Анна Ильинична ого тонын чечерге болужарга санды, је энези мыны кайкап, кызын токтодып ийди:

—Бу сен канайып турун, Аня!.. Мени чечинип болбос деп бодоуп турун ба?..

—Сен арыган-чылаган инен, энейим—деп, Маняша айтты. —Түниле көс жумбадын ине.

—Ажанарга жетире бир эмеш амырап ал—деп, Аня некеп турды.—Эм тура ол турган креслого отуруп, тыштанып ал...

Олордын энезинин алтан жажы кирген. Ол алты баланы азыраарга ас эмес ийде-күчин берген. Илья Николаевич кенейте жада калганынан бери, калганчы он бир жылдын туркунына, салым ого карама жок бир канча согулталар эткен. Жартын айса, мыны салым да эмес, полицаилар ла жандармдар эткен деп айдар керек. Шак мынан улам эненин жүреги чыдашпас болор деп, кыстары каран чочып жүргүлеген. Мындый тоозы жок ло уур ченелтелерди өдүп тура, оныла түбек те боло берерден айабас. Жажы жаанай берген кижин амыр жүрүм керегинде сананар учурлу ине.

—Менин жажым неме бедин — деп, энези күлүмзиренип, унчукты. — Ол керегинде меге неме айтпагар, көөркий кару кыстарым.... Көкө түште амырап жадарга мен темикпеген эмейим, мыны слер бойыгар билеригер ине. Ого үзеери, амырап та болбозым. Арып-чылап жүрген бедим база...

—Чырмайып жадын, энейим,—деп, Маняша айдала, өкпөорип, энезин жаагына окшоп ийди. — Эмди амыраган кижин шөлтиреп жат деп айдар болбойын.

—Андый эмей база. Ала-күне тегине ле амырап билбейтем... А слер санааркабагар, кызычактар, эмди мен керегинде сананар ой эмес...

—Эйе — деп, Анна мендеп жөпсинди. — Володя эмди кандый бир станцияда изү суу алып алата, ажаньп отурган болор.

—Жолго белетеген азыгын ого Волгага жетире жиирге жедер болбой, энейим,—деп, амыры жок Маняша айда салды. — Анан ары жорукта курсакты станцияларда садып алып турар. Анда улус бар ине. Сен санааркаба, энейим...

—Мен, Марусечка, кичинек те санааркабай жадым. Сен жастырып турган болбойын. Сен, Анята, база тегин

җерге ширтилдебе, күүлечегим... Слер экү мени билеригер ине...

Эйе, бойына жуук улусты кунуктырбаска, эне бойынын шыразын жүрегинде терең жажырып турганын олар жакшы билер. Көп катал онын колплады көстин жажынаг үлүш болотон, же онын көстөри жашталып калганын кем де көрбөгөн. Оштүлөрдиг алдына ол бажын качан да жабыс туппайтан.

Мария Александровнанын кыстары ач-амыр билбес, капшуун кыстар болгон, же андый да болзо, олар энезин озолоп болбодылар. Энези, тонын чечип, кухня жаар кирип, самовардын одын одырып жаткан казан азаачы эмегенле жакшылашты. Амырайтан күнде жиир эдип белегеген пирогтор учун казан азаачы эмегенге быян айдала, Мария Александровна кыстарыла кожо столовый жаар барды.

—Биленин бир кезиги үйде жок болгоны кандый ачу—деп, жаан, нажылык билени сүре ле жагыс җерде жуулып келгенин көрөргө темнигип калган Мария Александровна айтты.

—Сагып алзабыс кайдар — деп, Маняша унчукты, — же мен кичинек те аштабагам.

—Мен база—деп, газетти каралга көстөрине жуукта да тудуп ийген Анна, жарындарына толголып түжүп келген жараш чачту бажын женил көкип, айтты.

—Ананг жакшы неме жок. Бир эмеш сагып алалы—деп, Мария Александровна, квартиранын ичиле ары-бери базып, Илья Николаевичтин стенедө илип койгон портредин ажыктап, унчукты: «Уйада балдар көп тушта, эне куш сандырап, сүүнип жат» — деп, онын айдып туратан сөстөрүн эке алынды.

Балдары ары-бери тарап-таркап барып турар ой ада-энеге кунукчылду ла ой ине. Анайда ок жылайтуларды да сананарга уур. Сашаны кыйнап өлтүргени, Ольганын Петербуртта оорыганы ла онын кийчининде жада калганы, жагыс ла онын, эненин, үстүне туудый жемириле берген эмей. Бир коркушту неделенин туркунына чачы буурайып, бажы селендеп турар болуп калган... Же жеткерлер эмди де ырабай, оларды эбире айланыжып, жагы жемитти бедреп тургандый билдирет. Түбектер ээчий-теечий келип жат. Аня таш түрменин чыкту кейиле танышкан, эмди дезе Володя... Жүк ле үч

жылдын бажында уулы жайымга чыгар. Ол өйгө жетире төрөл уйда кем артар? Митя университетти божодып салар. Маняша үредүзүн божодорго ло «көстөн кыйып» барарга, Брюсель жаар жүре берер. Же кааннын бийлери анаар да бойынын улузын ийип туратан деп айдыжат. Балдарды не сакып жат?.. Же сок жангыс аланзу жок неме—олор ада-энезинин ады-жолун качан да уятка түжүрбес.

Ол күн эне бойынын жүрегин жетире токунадып болбой турды. Орой түнге жетире бала-барказыла куучындажып, күлүмзиренип, ол кезикте кокур сөстөр дө айдып ийет, же онын ал-санаазы жангыс ла уулы Володя керегинде болды, Мария Александровна оныла кожо поездте барып жаткандый, вагоннын көзнөгинен ак карга бүркеткен жалаңдарды аяктап брааткандый сананып отурды.

Эңирде аяктарга чай уруп отурала, артык аякка чай уруп ийген... Мынайып алаатыбаганынан бери сүрекей удай берген. Володя анда тойу-ток жүрү не? Ажанбай уйуктап калган болгой?

Бойынын комнатазында сок жангыокан артып калза, бу уур санаалардан айрыларын биллип, ол понедельник күнди сакып отурды.

Азийгы арыган-чылаганы жетире чыккалак та болзо, Мария Александровна темижкени аайынча эртен тура ончолорынан эрте туруп, таң алдында тымыкта жунунып, кийинип алды. Онын жетире кийинбей эмезе тарапбай отурганын биледен кем де, ол тоодо кыстары да, качан да көрбөгөн. Шак мындый ару-чек ле седен болорына ол балдарын үредип жүретен.

Мария Александровнаны ээчий казан азаачы эмеен ойгонып келди. Эмегеннин кухняда шылыраган табыжын угуп ийеле, столдын кайырчагын жылдыра тартып, «квартира учун», «керосин учун», «одын учун» деп тыштына бичип салган бир канча конверттерди чыгарып келди. Кызыла, күйүзиле кожо бу квартирага көчүп келген өйгө жетире действительный статский советниктин, албаты училищелеринин директорунын тул эмегени алып турган пенсия акказыла билезин азырап жүрген. Ол кичинектен ала кыракы ла чебер болуп темижкени аайынча бир айдын туркунына чыгымдайтан акчаны конверттер сайын башка-башка салып койотон. Эмди

ол тыштына «эт садаачыга» деп бичип салган конверти колына алала, оноң үч салковой акчаны чыгарып келеле, барып курсак садып экел деп, казан азаачы эменге берди.

Эски будильник кандый да бийик көдүрингилү мелодия ойноп турды. Улустың турар ойи жеткен! Аня столовыйга кирип келеле, энезиле жакшылажып, онын чырайын каралга көстөриле ширтилдегендү аяктап көрди. Энези өмүрүн шык топчылап койгон, тар уштукту, элбек жөндү, узун кара платъезин кийип алган, бийик сынду ла жажына көрө жиит кеберлү турды. Кажайып калган калың чачына бойынын сүүген кара кружевазын кийип алган эмтир. Жалакай, ачык-жарык көстөри кечегизинен токунаалу көрүп турды.

Митя түргөн кирип келди. Оны ээчий омок-жардак Маняша кире конды. Кандый кондыгар, энебис, дежил, ончолоры сурап турдылар.

Айылду-журтту улус жадып турган кыптан жалбак жарынду, байалгак сынду Марк Тимофеевич көрүнип келди. Ол күрсүлдөдө чүчкүрүп, француз тилди үренип аларга кичеенип турган учун, тили толголып, французтап эрмектене берди. Мария Александровна кажызынан ла «Кандый кондын?» деп, сурап турды.OGO бир үнле жиркирежип, каруу берип турдылар. Су-кадыкты кемненг де төлүгө сурабас эмейис дежил тургандый болды.

Марк Тимофеевич база катап байагызынан тың чүчкүрди, же онын чүчкүрүп турганына кем де жаан аяру этпеди.

Удабай ончолоры ажанарга отурдылар. Мария Александровна бирде кыстарын узак аяктап, бирде уулын ла күйүзүн ширтеп, Илья Николаевич эзен жүргөн болзо, чыдап келген балдарын көрүп, сүүнер эди деп сананып, аяактарга чай уруп отурды. Күйүзүн көрүп, база сүүнер эди.

Ажанып алала, эр улус экилези жүре берди: Марк Тимофеевич ижине, Митя десе университетке барды. Оны ээчий кыстар мендей-шиндей кийиндилер. Оны жагыскандыра артырып койорго ончолоры эрмектежип алгандый. Кайдаар мендегилейт не? Урокторго барарга Аняга эрте болгодый. А Маняшага кайдаар?.. Көрөр болзо, экилези Румянцевский библиотекага брааткан эмтир.

—Володянын сурагы аайынча—деп, кичү кызы жартады,—ого керектү бичиктерди узак сакытпай салар керек.

—Книгаларды онын нөкөрлөрине аткарып ийеристен маат жок—деп, жаан кызы кошты. —Бу ла жуук күндерде алорды Бутырский түрмеге эжелетен дешкен...

—Посылканы анаар кем апаратан? Олордын Москвада төрөөндөри жок ошкош эди. Оскө улусла посылканы бердирбес.

—Алдырбас, жакшы улус болужып ийер.

—Бу килинчектү жердин үстүндө андый улустын бары жакшы—деп, Мария Александровна, кыстарын эжикке жетире үйдежип айтты. Ол жүреги токунаалу согулып турганын сезип ийди.—Ак-жарыкта уулымнын жакшынак нажылары бар! Онызы кижиге кандый да жөөжөдөн артык!

* * *

Мария Александровна квартирада жангыскан артып калала, эскирип, саргарып калган ноталар жаткан этажерканын жанына базып барды. Мында ончо биленин сүүген композиторларынын: Чайковскийдин, Григтин, Листтин ле Шопеннинг произведениелери жатты. Ол бу минутта санаа-күүнине келижип турганы аайынча Верстовскийдин «Аскольдтын сөөги» деген операзынын кожоңдорун ла сценаларын талдап алды. Бу кожоңдорды жүрүминде ол көп катап ойногон.

Жииттең ала ойноп келген, будугу өчөмиктеле берген эски фортепьянонын жанына отурарга кандый жакшы. Эмди бу фортепьяноны кичү кызы түүген жукачак кружевата жаап салган турды. Свечиндер кондыратан куулы жулаларды база Маняша арчыган. Олор жап-жангы немедий жалтырап турды. Городтон городко, квартирадан квартирага үзүги жок көчүште чеберлеп алып жүрген Бетховеннин агаш барельефин база Маняша арчыган. Ол база жап-жангы немедий туру.

Мария Александровна кружева жабынчыны чебер туура алала, анайда ок фортепьянонын какпагын чебер ачала, узун жараш ак сабарларыла клавишаларга жеңил базып ийди.

Ол бойынын сырангай ла кичү де тужын эске алынганда, эске алыныжы музыкала колбулу болотон. Ол

туратан. «Жок, бойзын» — деп айдатан. Биледе музыканы ончозынан артык Оля сүүйтен, ойноорун да сүрекей жакшы ойнойтон. Жаңыс ла жалын жиит жаш тужунда кара жерге көмүлип калды.

Володя сыйыныла кожо «Бистин казыр талайысты» көп катап кожондоп туратан. Ол кожонды Мария Александровна ноталардын ортозынан бедреп таап ала-ла, клавишаларга араай базып, угулар-угулбас этире кожондой берди. Уни онын эмештен тыркырап та турза, же азийдагызындый өткүн ле коо болды. Кажы ла строка сайын музыка там ла бийиктеп, там ла тыгып, артуучында уулынын сүүген кожонгы бийик көдүринилү ле экпиндү жагырай берди:

Талай анаар жаңыс ла
Жалтанбастарды апарар!..
Карындаштар, ичкери!
Жоткондо парус бек туар!

Жалтанбастарды.. Володя жалтанбас, жарык, жалакай жүректү кижн. Жүрүмнинг тенгизининг толкузы оны уужай табарып болбос — оны жаңы. жакшынак жаратка чыгарып салар. Жок, чыгарып салар эмес, ол бойы жүзүп чыга берер. Ончо балдары амадаган жаратка, ончозынан озо Володя жүзүп чыгар. Жайымнынг жарадына жедер.

Даргомыжскийдин «Той» деп кожонгын ойноп берзен деп, Володя көп катап сыйынын сурап туратан.. Айылду-журтту болорго жажы туку качан жедеп калган ине.. Же ол канайып айылду болор?.. Эненинг жүреги оорып жат.. Бу ссылка эмес болгон болзо.. Надежда Крупская жалакай, керсү, сагышту кыс ошкош. Олор бойы-бойына санаа-күүндерин салып койгон болгодый. Мыны Аня Петербургка барып жүреле, база сезип салган..

Надяла кожо журтаар күүндү болзо, Мария Александровна олорды акту жүрегининг алкаар эди. Же бу көбөркий кызычак туйук түрмеденг ак-жарыкка качан чыгар? Онын салымы кандый болор?..

Илья Николаевич ончозынан артык Некрасовтын «Орус үй улустар» деп поэмазын сүүйтен эди. Володя бу кайкамчылу поэманы база сүрекей сүүп жат.. Жакшы неме, качан да болзо албатыда артып калар. Эмди де андый үй улус бар. Обөгөндөрнинг кийинининг ссылкага

барып жадылар. Андый сыргалжылар, байла, база табылар...

Володя бир катап «Фауст» деп операдан алган үзүктү бийик көдүрингилү кожондогон эмей:

Анда, канду согушта, кату өйдө,
Баштапкы рядта болорым деп, чертенедим...

Ол анда болор! Ол эмди де баштапкы рядта!

Шак ла бу айалга энеге амыр бербейт. Бу жол жеткерлү болгонын эненин жүреги сезип жат. Же бу албатыны ырыска эжелетен сок жагыс чындык жол. Жүректе шырка төрөң де болзо, коркышту жылыту эмезе түбек сакып та турган болзо, ол балдарын омордын талдап алган жеткерлү жолуна качан да туура тартпас. Айдарда, андый болотон учурлу туру. Омор жиит, омордын көстөри курч. Омор ичкери ыраак көрүп жадылар.

Жети жыл мынанг озо, омор билезиле Алакаевка деп хутордо жастанг ала күске жетире жадар тушта, бир күн эртен тура Оля «Марсельезаны» ойногон. Митя онын жаанына базып барган. Володя книгаларын чачып ийеле, база фортепьянонын жаы жаар жүгүргөн. Омор нени де шымыраныжып ийеле, Олянын ойногону аайымча кандый да таныш эмес кожонды кожондоп баштагандар.

Жаңы кожон! Кайкамчылу кожон!

Ол тушта балдары жаңы музыкальный произведение-лерди сүрө ле эжелгилеп туратан, же мындый кожонды Мария Александровна качан да укпаган. Бу кожоннын ийде-күчин айдарга да болбос! Оны, байла, көп улус, жүстер, мундар тоолу үндер кожондоор эдип келиштире бичиген.

Столовый жаар кирерге турала, же балдарга чаптык этпеске, эжиктин жаанына тура берген. Кожондогылазын. Кажы ла үйеде—бойынын кожоны, бойынын жүрүми.

Кожон божой берерде, Володя айткан:

—Бу кожонды Питерге Плеханов ийген. Жаан быйан болгой ого.

Колында нота тудунып алган уулы гостинийдан сүрекей түргөн чыга конып келерде. Мария Александровна жаанып та болбогон.

Энези мында учурал болуп тушташканына Володя бүдүп, ак-чек көстөрилө ого удур көрүп, сураган:

—Сен, энейим, уктыг ба?

бастыра жүрүминде музыканы оүүген ле оны ойноп билетен.

Врачебный инспектор Бланктын үйи эрте јада калган. Адазынын колында беш кыс ла бируул арткан. Машенька биледе энг кичү кызычак болгон. Онын энези— оруссып калган немка, Анна Ивановна Грошопф. Энези кандый кижжи болгоны Мария Александровнанын санаазына јетире кирбейт. Бала-барканы чыдадып, азырап аларга онын адазына олордын төрөөни Катерина Ивановна Эссен болужып туратан. Машеньканын энези јанынан төрөөндөринин ортозында— немец Грошопфтын да билезинде, швед Остедтин де билезинде— јакшынак музыканттар бар болгон. Олордын ортозында анчадала Карл таайы колынан скрипка салбайтан.

1847 жылда адазы отставкага чыгала, Казанынын төртөн беристе тууразында Кокушкино деп деремнени садып алала, дворян ат аданып гуарар тушта, Машенька он эки јашту болгон. Машенька Бланкка бу јерде он беш жылдын туркунына јадарга келишкен. Ол Пензага экзамендер табыштырарга барып жүрген. Анда ол физиканын старший үредүчизи, Илья Николаевич Ульяновло танышкан. Олордын тойы Кокушкинодо болгон эди. Машенька сүрекей көп кычырып туратан, немец, француз тилле јенгил куучындайтан, је Кокушкинодо бйдин көп сабазын рояльдын јанында өткүретен. Айылчылар, онын ойынын тындап, жайкажып туратандар. Анан бала-баркалу болгон кийининде, оок балдары музыканы тындап јада уйуктаарын сүүйтендер.

Онын сабарлары кыймыктабай барды. Мария Александровна, белин түзедип, көзин алаканыла бөктөп, бир минутка тым отурды. Володя кабайда јадарда, ого кандый кожондор кожондоп туратанып эске алынды:

Кайкалду ак-јарыкта
Салымын кандый болгой не?
Јер-телекей үстүне
• Јаркынду магын чыккай не?

Балдары школдо үренип турар тушта, урокторын бүдүрер тушта музыканы тындап отурарга сүүйтен эди. Музыка ого жүрерге, жүрүмге сүүнерге, иштеерге, энг ле учурлузы— бала-барканы јакшы улус эдип чыдадып аларга болушкан деп, Мария Александровна эмдиге

жетире бек сананып жат. Онын мынайда сананар учуры бар. Онын балдарын кем де жаман улус деп айтпас.

Санааларынан ойгонып, ол «Аскольдтын сөөги» деген операнын нотазынын экинчи листин кайра ачып, оноң ары ойной берди. Ол нота жаар каа-жаада ла көрүп салат. Кезикте бажын кедейтип, көзин жумуп ийет, уккур ла түргөн сабарлары десе клавишалардын үстүлө ары-бери жүгүрүп турдылар. Же ол көп сабазында өткөн ой-лө бойынын жүрүми керегинде санааларына ла музыкага келиштире бажын жайкап отурды. Ол билези керегинде, балдары керегинде сананып, музыканын толкузына чөңүп, узак отурды. Эмди онын амыры, токуналу жүрүми жаңыс ла балдарынын ырызында. Аргалу болзо, ол ырысты балдарына канча ла кирези көп берер эди.

Ол эски романстарды ла кожондорды ойногондо. Илья Николаевич, ак-жарыкта ончо немелерди ундып, узак тыгдап отуратан эди... Мария Александровна ноталарды пюпитрдин үстүнө салып койоло, өбөгөннinin угарга сүйүтөн кожондорун ойноп баштады.

155725
Жайгы каникулдар тужунда Илья Николаевич жалаңда балдарыла соодоп базып жүреле, Рылеевтин музыкага салып койгон жажытту үлгерлерин кожондоп туратан:

Санаа-күйнисле бис түңей,
Оч аларына бүдедис.
Төрөлисти кыйнаган оштүни
Өлөрдin өлгөнчө көрбөзис

Володяга бу кожон жарап туратаны Мария Александровнанын санаазына кирди. Онойдо ок ол Некрасовтын тудулу үлгерлерин сүрекей сүйүтөн эди. Бу үлгерлерди онын адазы жиит тушта аңылу тетрадька көчүрүп бичип алган. Оны билип тура, туш улуска көргүспей, жажырып, жичееп алып жүргөн.

Володя кичү тужунда фортепьяного ойноорго үренип туратан. Ончо немени жеңил үренип, билип алатаны чылап ок, ол музыкага капшаай үрене берген. Сегис жаштуда Аняла кожо төрт колдоп ойноп туратандар. Анан, гимназист болгон кийининде, музыканы кенетийин таштап ийген. «Бу уул кижинин ижи эмес» — деп айткан. Мария Александровна улу музыканттар керегинде канча да кирези куучындап турза, ол жана болбой

Мария Александровна унчукпай бажын кекийле, оного айткан:

—Бу кандый да жаңы кожон болгодый.

—Эйе, оны баштапкы ла катап быжыл Парижте кожондогондор. Интернационалдын конгрезинде. Көрсөң дө.

Мария Александровна нотаны түрген кычырып ийген.

—Французтардын кожоңы! Ол албатынын күүн-санаазы.

—Французтардын кожоңы—деп, уулы айткан,— удабас бастыра телекейдин кожоңы боло берер... Бу кожон, энейим, Парижский Коммунанын мылтыктарынын жызыртында чүмделген. Бу кожон телекей үстүндө күзүрээр, оны ончо албатылар кожондоор.

—Айдарда, андый ла болотон туру...—деп, ол уулына нотаны ойто берип айткан. —Je мен музыканын өскө жанын сүүп жадым...

—Билерим. Лирика. Ол база жакшы. Сенин ойногонунды айрылып болбой тындайтаным санаанга кирет пе? Je... энейим, кажы ла немеде бойынын өйи бар. Марштар да керек, тартыжунун да кожондору керек...

—Слерлерге, жийиттерге, байла, керек туру...

Мынайда айдала, ол унчукпай барган. Балдарынын салымы керегинде каранга сананып жүргенин канайып айдар? Ого үзеери, айдып алып кайдар? Володя нени эдерин, канайда эдерин бойы билер. Je ол жаман керек качан да этпес. А Митя ла Маруся дезе ого түнөй болорго кичеенип жадылар.

Ол тушта уулы араай улу тынып айткан:

—Поэт болгон болзом кайдадым. «Интернационалды» орус тилге көчүрер эдим...

... Ол гимннин сөстөри де кандый: «Бастыра телекей!» А Саша дезе тоолу нөкөрлөрилө кожо... Көөркий Саша!

Володя ла Оля кандый жараш, ох, кандый жараш ойногылайтан эди!.. Мария Александровна клавишаларга согуп ийеле, колын ойто өрө көдүрбөй, токтой берди. Нота жокко ойноп болбойтон эмтирим. Ого үзеери, кожон до онын кожоңы эмес. Балдар кожондогой... Олор жүрер, олор ичкери барар учурлу.

Ол кожондо өлүмдү согуш керегинде айдылган ош-

кош эди. Андый кожонды угарга кажы ла энеге күч... Кижиликтиг јолында өлүмдү согуштар ас болгон бо? Эш кереги јок канду согуштар. Је јайымга једерге калганчы согуш болор учурлу. Ол јокко, байла, неме болбозы јарт туру. Балдары мыны билип јат.

Онын сабарлары ойто ло клавишаларла јүгүрүп баштады. Ол көстөрүн јумуп, Вагнердин јаштан ала таныш «Энгирги чолмон» деп кожондын ойной берди. Музыка ого сананарга чаптык этпей турды. Јайгыда ол Володяга быжу барар. «Ончогор Швейцарияга барып амырагар»—деп айткан да болзо, ол уулына једерге чырмайар. Ол Швейцарияда токуналу түңгей ле амырап болбос. Санаа-күүни түңгей ле Сибирь јаар јүткүүр. Володя анда кандый јүрү не? Су-кадык па? Ого, байла, неле де болзо болужар керек. Бүгүн ле ол бойы Петербургка бичик ийер, уулынын оорыганы керегинде, онын уйан су-кадыгы керегинде айдар, бойым анаар барарга турум деп јетирер, Енисейский губерниянын кандый бир түштүк городына јадарга суранар. Уулын кайдаар ийгенин билип ле ийзе, ол тургуза ла јолго атанарына белетенер...

Тымык квартирада отурып, музыка угуп, мынайда сананып, Мария Александровна табынча токунај берди. Кухняда кижининг басканы угуларда, казан азаачы эмеген эрте једип келгенине, сананарга чаптык эдип ийгенине ол ачынбады.

Мария Александровна курсак белетеерин сүүйтен. Эмди ол билезине јакшы курсак белетеп берерге күүнзеде. Час јаар көрүп ийеле:

—Бүгүн мен бойым белетөп көрөйин— деди...

Ол, ак платты тартынып, крахмалдап салган ак перднигин кийип, кухня јаар басты...

РЕВОЛЮЦИЯНЫҢ УЛУ ПОЭДИ

(Вл. Маяковскийдин чыкканына ала 70 жылдыгына)

«Поэзия ууламжылу шүүлтеден башталып жат» — деп, Маяковский поэзиянын учурын жартап, онын идейный ууламжызына, шүүлтөлү учурына анчадала жаан аяру эткен. Писательдин идейный көрүмүн көргүскөн чокум шүүлте—шак онызы поэтический произведениенин учурын, онын жаан идезин, онын жүрүмге салтар жетирерин керелейт. Коммунистический партияныкыко тазөлгөлөнүп, бистин литературабыста табылган жаңы ууламжыны Маяковский «тенденциозный реализм» деп адаган.

Улу поэт жаңы общество учун, ишкүчиле жаткан албатынын жайымы ла ырызы учун калапту тартыжу өткүрилген улу өйдө иштеген. Коммунистический партиянын идеяларын жартаарына бастыра бойын беринген поэттин жаан таланты шак ла бу революционный жоткондо тыныган. Маяковский революционный өйгө тургадый, жаңы жадын-жүрүм учун, коммунизм учун классовый өштүлерге удурлашкан тартыжуда пролетариаттыг эн ийделү куйагы болгодый жаңы поэзиянын маанызын бийик көдүргөн.

Кожон до,
 үлгөр де —
 ол бомба ла мааны,
кожончынын үни
 классты көдүрет,
кожо бисле бүгүн
 кожондобогон кижин
биске удурлажат.

Маяковский — классовый өштүни күүн-кайрал жактог бүрте согуп турар чечен сөстү жуучыл поэт. Ол

«Экспресс» деп французский журналда кепке базылган Е. Евтушенканын «Эр кемине эрте жеткен кижинин автобиографиясы», В. Аксеновтын ла А. Вознесенскийдин «Политика» деп польский журналга берген интервьюзы иит писательдердин политический билгири жабыс болгону, олор Төрөлинин ле албатызынын алдына жаан бурулу да керек эткенин көргүзөт. Е. Евтушенко, А. Вознесенский ле өйи-кеми жок мактаткан өскө дө бир кезек иит поэттер, жеңил макка кирерге болуп, жаан жастыра керек эткендер. Олор, жабыс некектелү улустын күүнине жараар деп жарамзып, элбек кычыраачыларды чек ундып койгондор.

Е. Евтушенко ло А. Вознесенский, бойлорын Маяковскийдин керегин онон ары улалтаачылар деп бодопо турза, же чын керекте олор революциянын улу поэдинин поэтический практиказыла төзөлгөн ээжилеринен чек ыраак болгондор. Маяковскийдин поэзиязы качан да болзо јарт ла чокум болгон: «Мен иш кайнаган јерлерге чыккан улусла кожо чыгадым. Эмдиги Ада-Төрөлимди мактайдым, келер өйдөгизин — үч катап мактайдым». Же Е. Евтушенканы алар болзо, онын творческий ижинде Маяковскийдин шүүлтелеринен чек башка үлгөрлер бар. Е. Евтушенко «Кошелек» («Акчакап») деп үлгеринде бойын јолдо јаткан акчакапка бодопо јат. Поэт, ол акчакапты тушкан-болгон улус көдүрер болор деп, јалтанат. Бу иит поэттерде кычыраачыларла да колбулу болоры јанынан Маяковскийле јуукташтыра темдектелгедий бир де арга жок. Маяковский кычыраачылардын элбек калыгыла колбулу болоры учун тартышкан. Онын учун ол бистин орооныстын көп городторында ишмекчилер јуулган јерде үлгерлерин көп катап кычырып туратан.

Мен сөстин ийде-күчин, кычыру ийлезин билерим
Же бу сөстөргө ложалар кол чабынбайт.
Андый сөстөрдөң межиктер көдүрилип,
бойлорынын дуб буттарыла ичкери алтайт.

Маяковский сөсти, жагы јүрүм төзөп турган кижинин ийде-күчин ичкери баштап турган полководец деп, адайтан. Бойын революциянын поэдинин керегин онон ары көндүктиреечи улус бис деп, айдыжып турган поэттер десе жабыс некектелү улусти кайкадарга, кезикте сөсти бир де учуры јогынан тузаланат.

Творческий иштин учурын да ондооры жанынан Е. Евтушенко ло А. Вознесенский бойлорын Маяковскийге жуук деп сананар аргалары жок. Революциянын поэдине поэзия ууламжылу шүүлтеден, амадулу санаадан, кандый бир суракты, теманы поэтический аргаларла көргүзөр санаадан башталып жат. Же А. Вознесенский творческий ишти чек башка ондойт: «Салымга ла салдырып, жарат жаар эжин... Индияны бедрезен — Американы табарын». Вознесенскийдинг шүүлтезиле болзо, творчество — ол ажындыра темдектеп алган теманы жартап көргүзери эмес, а тушкан-болгон ло немени бичири. Бу жиит поэттер гран ары жанына барып жүрерде, Маяковскийдинг гран ары жанында жүрерде бичиген үлгерлерине ле айткан кайкамчылу куучындарына жүзүндеш бир де неме этпегенин кижги кайкаары да жок.

Маяковский бистинг советский жадын-жүрүмисти терен сүүген, ол бистинг албатынын жөнүлерине, «ишке ле тартышка брааткан маршка» сүүнип туратан. Ол бойынын революционный Төрөлиле, героический советский албатызыла, коммунистический партиязыла сүрекей оморкойтон. Маяковский төрөл коммунистический партияга учурлап көп жакшынак үлгерлер бичиген.

Коммунистический партияга «Владимир Ильич Ленин» деп жарлу поэма учурлалган. Партия керегинде «Жакшы!» деп поэмада ла Маяковскийдинг көп үлгерлеринде айдылган. Поэт бойы партиянын темазын бойынын творчествозында эн учурлу керек деп бодоп туратан:

РКП-нинг
 телкем жайылган
 беш чолмонду
 тенеризи
 алдында
 мен
 бу керегинде
 кожондобогон болзом,
 поэт те болор
 аргам жок.

Маяковский, коммунистический партияда бистинг өйдиг ак-чек санаа-шүүлтези, кижиликтин обществозынын жүрүминде эн ле жаркынду ийде-күчи бириккен деп, бодойтон. Поэтке партия дегени — ол улудан улу сөс, «класстын меези, класстын кереги, класстын ийдези,

класстың магы». Партияның керегинег Маяковский бистин керегистин мөңкүлүк болгонын көрүп турган.

Коммунистический партияның ла оның ойгор башчызы В. И. Лениннинг жебери качан да болзо колбулу. «Партия ла Ленин—игис карындаштар». «Жер үстүле өткөн эн улу», келер ойди ажындыра билер, жалтанбас, «жерди бастыразын аярып, оның жажыдын көрөр» кижининг, жаңы ойдинг башчызынын ийде-күчи коммунистический партияда болгонын Маяковский сүрекей жарт көргүскен.

Маяковскийдин партия, В. И. Ленин керегинде бичиген улгерлери ленинский керек мөңкүлүк болгонын көргүзип жат:

Ой,
ленинский лозунгтарды
такып ла экпинделт!
Көстинг жажын
бис
төгөтөн бедис?
Ленин
эмди де
эн тирү киж.
Бистинг билгирис.
ийде-күчис...

Сталиннинг учурын тоң өткүре кодүргенининг артканкалганын бистинг албаты КПСС-тинг XX съездининг кийининде жана баспастаң жоголтып жат. Бистинг орооныстың жадын-жүрүмининг бастыра бөлүктеринде ленинский ээжилерди орныктырары учун тартыжуда Маяковский бистинг эн жуук болушчыбыс болуп туру.

Поэт жаантайын жаңы баштаңкай, жалтанбас эрчим учун тартышкан. «Коммунист болоры — онызы баштаңкай, тапкыр болоры, ичкери амадаары» — деп, Маяковский бичиген.

Маяковский революцияның чындык кожончызы, оның от-жалбышту трибуны болгон, ол «бойының перозын... бүгүнги часка, эмдиги керекке ле оның өткүреечизине — советский башкаруга ла партияга тузалу болзын деп берген». Ол литератураның жүрүмле бек колбулу болоры учун тартыжып, писательдерди «музаны албатының керегине, тузазына берзин» деп кычырган. Революцияның улу поэди, Маяковский классовый тарты-

жу тынган бистинг өйдө бойынын перозынын ийде-күчин пролетариаттын нйде-күчин тыгыдарына берген, «кандый да иштен јана баспас, революция керегинде, албаты-хозяйствонунг строительствозы керегинде кандый да темадан туура болбос...» улусты чындык поэтер деп бодоп турган.

Коммунизм дегени Маяковскийге эн поэтический сөстий билдиретен. Коммунизм миллиондор тоолу ишкүчиле јаткандардын амадаган күүн-санаазын бүдүрерин ол билген.

Пролетарийлер
 коммунизмге
 алдынан —
 шахталардан,
 серптерден, айрууштардан
 келгилейт,
 мен дезе
 үстүнен — поэзиядан
 коммунизмге келдим,
 онызы јокко
 менде
 сүүмји де јок

Маяковский поэт дегени — ол «албатыга јол баштаачы, ол ок өйдө албатынын јалчызы» деп айдатан. Кажы ла писатель албатыга тузалу болор, обществонынг өзүмининг аргаларын ого јартап берер, оны ырысту жүрүмге ичкери баштаар учурлу — Маяковскийдинг көргүскен писателининг бүдүми шак мындай.

Маяковский өткөн өй керегинде бичирип сүүбейтен, ол улусты баштап алып эртенги өйгө јүткүген поэт болгон.

Маяковскийдинг поэзиязы јайым орооннынг ээзи боло берген, творческий иштинг сүүмјизин билген јангы кижининг санаа-шүүлтезин сүрекей јарт эдип көргүскен. Поэт, каан јангынынг Россиязын јиит јер, кижиликтинг јыргалду јазы башталган јер эдип кубулткан Октябрьский революциянынг улу јенүлери керегинде айдып тура, мынайда бичиген: «Мен сүүнедим—ол менин ижним республикамнынг ижине кожулып јөмөжөт».

Революционный албаты героический иште ле тартыжуда јуулап алган јангы төрөлис миллиондор тоолу улусты улу патриотизмге көдүрип турганын Маяковский

«Советский паспорт керегинде үлгерлеринде» сүрекей
јарт ла чокум эдип көргүскен.

Н. С. Хрущев, Кызыл площадьта бистин мактулу Төр-
рөлистин героический уулын, јер-телекей үстүнде эн
баштапкы космонавт Ю. А. Гагаринди уткып тура, мы-
найда оморкоп айткан: «Советский Союзтын граждани-
ни дегени — ол омок угулат. Гран ары јанында ла
орооннын ич те јанында бир кезек улус бисти эш-немеге
бодобой турган ой база болгон. Је Владимир Маяков-
ский ол до тушта оморкоп, мынайда айткан:

Кычырыгар,
күйүнигер,
мен —
Советский
Союзтын
гражданини.

Бу сөстөр бүгүңги күнде кандый ийделе јаныланат!
Олордын шүүлтези кандый терен!»

«Чындык поэт јарт эмес чедиргеннен јарт шүүлтени
эртеден камызар» — деп, Маяковский социалистический
реализмнин литературазынын төс ууламјыларынын бир-
рүзин көргүскен. Кычыраачынын алдында болуп, оны
ичкери баштап апарары советский литературанын мол-
јулу кереги болуп јат. Н. С. Хрущев СССР-дин писа-
тельдеринин үчинчи съездинде айткан куучынында бу
керекке аңылу ајару эткен: «Советский писательдердин
ижи ыраак јерге аткадый артиллерияга түңей, ол пехо-
тага јол ачар учурлу деп бодоп турум. Писательдер —
артиллеристтер ошкош улус. Олор бистин ичкери барар
јолысты арчып, ишкүчиле јаткандарды коммунистический
күүн-санаалу эдип тазыктыларында бистин партия-
га болужып јат». Калык-јонды башкараына, албаты-
нын баштаачызы болорына бистин писательдер шак ан-
дый болор учурлу.

Је өскө улусты баштаардан озо, кайдаар барарын
бойы јакшы билер керек. Е. Евтушенконын, А. Возне-
сенскийдин, В. Аксеновтын, Б. Окуджаванын ла олорго
түңей өскө дө писательдердин бир кезек произведе-
лериндеги јарты јок, булгаксу шүүлтелериле ыраак ба-
рып болбос эмей.

Маяковский келер ойди ажындыра билип, бистин
республикабыста стройкалар көдүрилип турганын, чирип

јаткан бор-ботко чөптөр өткүрө «коммунанын туралары
өзүп чыгып турганын», жүрүм десе жакшы ла жайкамчык-
ту болуп жаранып турганын ажындыра көрүп билетен.

Онын учун ол көдүрингилү ле омок үлгерлерди
бичиген:

Мен
иште ле жууда
кижиликтин жазынды
табылган
менин
Ада-Төрөлимди,
республикамды
мактап кожондойдым.

«Мен бойымды ырыс эдип турган советский
завод деп бодойдым» — анайда Маяковский бойынын
поэзиясынын керектү болгонын, ол озогызынан арткан-
калганына удурлажа өткүрер тартыжуда героический
революционный албатынын жолында турган бастыра
буудактарды жеңер ийде-күч болгонын билип бичиген.

Ырысты поэт бойынын албатызынын жылбүзине бир-
лик болгонынан көрүп, бойын албатынын бир кичинек
бөлүгү деп көрүп турган:

Мен бу ийде-күчтин
бөлүгү болгоныма,
костинг жажы да
текши болгонына сүүнедим.
Класс деп адалган
улу ийдеден
жаан ийдени
кайдаг да
алып болбос!

Маяковский жаан учурлу иштерден качан да туура
калбай, темазы да, шүүлтези де жанынан элбек произве-
дениелер бичиген. Бистинг ороондо болгон анча-мынча
жаан учурлу керектерден онын поэтический көзи тийбе-
ген керек жок. Ишмекчи жаңы квартирага кирген бе, ра-
дио садып алган ба, жаңы город төзөлип башталган ба,
ишмекчилер баштапкы руданы казып иштеп алган ба —
оны ончозын улу поэт бойынын үлгерлеринде көргүскөн.
Маяковский, бастыра немелерди көрүп, бойынын үлгер-
лерин онын эң учурлу дегендерине учурлаган учун, бу
үлгерлер жүрүмдеги учурын эмди де жылытпаган.

Коммунизмди тѳзѳп турган советский кижн керегинде Маяковский сѳрекей оморкоп бичийтен. Советский кижн жанн јѳрѳмди тѳзѳп турганы онын творчествозында јирмезинчи јылдардагы советский поэзияда сѳрекей јарт ла элбеде кѳргѳзилген. Жанн јѳрѳм тѳзѳѳчилер керегинде јакшынак ѳлгерлердин бирѳзине «Кузнецкстрой керегинде ле Кузнецктин улuzu керегинде Хреновтын куучыны» деп ѳлгер келижип јат. Ишмекчилер таш кѳмѳр иштеер гигант ла јѳстер мун улус јадар город турдарга келгендер. Јаашка ѳткѳн, аш-курсагы јеткил эмес улус эртенги келер кѳнге бѳдѳп, город-сад бѳдер деп бѳдѳп, бастыра эрчимиле иштеп јадылар. Оны кѳрѳп, советский улус ѳдѳп болбогодый, јенип чыкпагадый буудактар јок деп, Маяковский бек иженип јат:

Бистин
 совет ороондо
 мындый
 улус бар болордо,
 мен билерим —
 город
 бѳдер,
 мен билерим —
 сад
 чечектелер!

Ол ѳйдѳ Кузнецкий металлургический комбинаттын строительствозынын технический башкараачызы болгон академик И. П. Бардин јирме беш јыл ѳткѳн сонннда строительдерди амадулу керекти бѳдѳрерине оморкоткон Маяковскийдин бу ѳлгери керегинде быйанду сѳзин айткан.

Маяковский ѳлгер чѳмдееринде сѳрекей ус, не-немени художественный эп-аргаларла кѳргѳзеринде жанн јолдор бедреген жангыртаачы улу поэт болгон. Ол јирмезинчи јылдардагы поэттер ортодо улустын санаа-шѳѳлтезин ж ле јарт ла терен билер поэт болгон. Поэт бойынын поэтический ижин радий бедреп табарына тундейтен:

Јыл туркунына иштеп,
 јѳк ле грамм табадын.
 Бир ле сѳсти
 бичнирге амадап,
 мундар тонна
 сѳстѳрдѳн талдайдын.

Маяковскийдин «поэзиязынын торсогон колдоры» революционный тартыжунун музыказыла куулеген, сатирала калаптанган, гражданственный эрчимле оморкоткон, терең лиризмле жаңыланган мөнкулүк үлгерлер бичиген.

Жал учун
бичилген эмес
бу строкала,
ижимле,
канымла, —
мен,
кызыл ракетадый кодүрилген,
јаман айттырган,
кожонго чүмделген,
окторго теежиде аттырган
Октябрьский мааныны
мактайдым.

Бу бийик учурлу сөстөрди Маяковскийдин бастыра творчествозына эпиграф эдип тургузарга јараар. Олор онын поэзиязы революциянын трибуны болгон учурын сүрекеј јарт көргүзет.

Маяковскийдин поэзиязынын учурын, онын жаңыртаачы төзөгөзин сүрекеј чокумдап М. И. Калинин јартаган: «Советский албатыга бастыра бойын беринип иштееринин јозогын, мен бодозом, Маяковский јарт көргүскен. Ол бойын революциянын јуучылы деп бодогон, ол бастыра бойынын творчествозыла андый јуучыл болгон. Ол бойынын произведениелерин жаңыс ла учурыла эмес, је кебериле де революционный албатыла бирлик эдерине амадаган. Келер өйдин историктери онын произведениелери улус ортодогы колбуларда јаңы солынтылар эткен улу өйгө келижип јат деп, байла, бјжу айдар...»

Улу поэттин јүреги согулбай барган өйдөн ала канча јылдар өтті. Бистин албаты коммунизмнин строителствозынын элбек јолына кирди. КПСС-тин XXII съездинде јарадып алган Коммунистический партиянын жаңы Программазы албатыны жаңы обществоны төзөөри учун улу тартыжуда жаңы героический керектерге оморкоткон. Маяковский бу тартыжунун эркиндү туржуаачызы болуп артып јат. Ол јер-телекейдин јиит

өйининг — коммунизмнинг — кызыл маанызын бийик кө-
дүрүп, бистин алдыста барат.

Маяковскийдин поэзиясы эскирбей, жуучыл учурын
жылытпай жат. Албаты Маяковскийди «кызыл флагу
стройдын» күчтү, өткүн үндү кожончызы, алдындагыдай
ок жиит, омок, жүрүмди сүүгөн поэт деп бодойт

ЖАКШЫ

Мен
жер-телекейди
бастыразына
шыдар
эбирип келдим,—
жүрүм де
жакшы,
жүрөргө де
жакшы.
Жуучыл, экпиндү
бистинг биледе
оног до артык.
Ором жыландый
тыйрыйат.
Эки жандай
туралар.
Ором—
менинг.
Туралар—
менинг.
Көзнөктөри
ачык
магазиндер
тургулайт.
Көзнөктөрдө
аш-курсак:
аракылар,
фрукталар.
Чымылдардаг
жука бөс жажырат.

Сырлар
 ару жадыры.
 Лампалар
 жаркындалат.
 «Баалар
 женилген».
 Менин кооперациям
 тыгыйт,
 жаранат.
 Бистин колыстагы
 акча
 буржуйларды
 согот былча.
 Бичиктерлү
 көзнөк жанында
 улус көп.
 Поэтический бөлүктө
 менин
 өбөкөм.
 Мен сүүнедим—
 ол
 менин ижим
 республикамнын
 ижине
 кожулып жөмөжөт.
 Калын шиналар
 тоозынды
 буркураатты, —
 менин
 автомобильдеримде
 менин депутаттарым
 кызыл турага
 баргылайт жуунга.
 Менин
 Моссоведимде
 үргүлебей
 иштегер.
 Кызыл чырайлар.
 Колмылтык
 беленде.
 Менин
 милициям

мени
 чеберлейт.
 Он јаны јаар
 барзын деп,
 јолды көргүзет.
 Он јаны јаар
 баргамда,
 јакшызы сүрекей.
 Устүмде
 тенери—
 көк
 торко.
 Мындый јакшы
 качан да
 болбогон!
 Төнгөзөктий
 булутты
 лётчиктер ажыра учты.
 Ол
 лётчиктер менин.
 Мен,
 агаш чылап, туруп алдым.
 Олор јууга
 баргажын,
 эрчимдү
 тартыжар.
 Газетти көрөдим:
 Венецтер¹ — эрден эрлер!
 Буржуйларды
 кийининен
 тизезиле
 тепкилейт.
 Јаргыны
 өртөйдилер.
 Зер
 гут!²
 Чаазыннын шылырты өткүре

¹ *Венецтер эрден эрлер!* — Маяковский мында Вена городтыг ишмекчилерининг 1927 жылда июль айда болгон восстаннези керегинде айдат.

² *Зер гут* (нем.) — сүрекей јакшы.

өрт
күйет.
Прокурорлор
тырлажат.
Кандый жакшы!
Баштагы
статьяда
көп кезедү.
Олор карылзын!
Кезедедилер бе?
Жакшы.
Менин жанымча
полктор
өдөт.
Барабанды
тыгыда
жуучылдар
согот.
Буттары
бек,
баштары
бийик.
Кызыл чолмондулар
барат, —
пушкалар
тартылат.
Базыдымды
маршка
келиштирип алдым:
слер-
дин
өш-
тү-
гер —
ме-
нин
өш-
түүм.
Тийгилейт пе?
Жакшы.
Талкандай
согорыс.

Ыш
бурлап
јат.
Кейди чеберле.
Пых-дых,
быкылдайт
менин фабрикаларым.
Сен,
машина,
јажына токтобой —
јангыланып,
куркүре, —
менин
комсомолкаларыма
бөсти
көптөн эт.
Јанында садта
эзин
сокты.
Се-
рүүн
эзин-
ле
өт-
тим.
Кан-
дый
јак-
шы!
Городтын ары јанында —
јаландар.
Јаландарда —
деремнелер.
Деремнелерде — крестьяндар.
Сагалдары —
јалмуурлар.
Өрөкөндөр
отургылайт.
Кажызы ла
сүмелү.

Кыра сүрөт,
 үлгерлер
 чүмдейт.

Кажы ла журтта
эртөн турадан
иш жүзүн-жүүр.
Аш үрендеп,
 меге

калаш
 быжырадылар.
Уйлар саап,
 кыра сүрүп,
балык тудадылар.
Бистин республикабыс
тыңыйт,
 јаранат.

Оскө
 ороондор
 јүс јыл турат.
Историязы оlorдын
 божоп браат.

Менин
 орооным —
 јиит, —

төзө,
 санан,
 ченеш!

Сүүмји көп.
 Слерге эмеш
 берелдер бе?!

Јүрүм јакшы да,
 кайкамычу да.

Биске
 карыбай
јүс јаш
 јажаар керек.

Бистин омогыс
јылдан јылга
 өзүп јарангај.

Јиит ойдин јерин,
маска
 ла үлгер, мактагар.

Носильщиктин
көстөри
типилден берди —
кожыгарды
тегинге де апарар.
Жандарм
сыщик жаар
суракту көрди,
сыщик десе
жандарм жаар.
Маска-серптү
советский паспорт
колымда болгоны учун
эмди
жандармдар
мени
канайда макатып,
токпоктоп,
төрт сандаар эди.
Мен бюрократизмди
бөрүдий
кемирер эдим.
Кере бичикке
бир де күндүү
жетирбезим.
Кандый ла чаазын
эдү-көрмөскө
тайылзын.
Je мыны...
Мен
штанымнын
элбек карманынан
эн ле баалу
немедий аладым.
Кычырыгар,
күйүнигер,
мен —
Совет Союзтын
гражданини!

(1929)

КУБА КОЖОНДОЙТ

Түнде эзндер токунабай,
Саң башка узаак күүлейтен.
Ыраак талада Куба деп јер
Көзиме көрүнип келетен.
Мениң айылыма Кубаның
Улузы киргендий болотон.
Јаан кара сагалду
Јиит эрлерди көрөтөм.
Је бир катап Карпатта
Олорго чын ла јолуктым.
Јылу јайгы эгирде
Кичинек городто туштадым.
«Ырысту», бай да улустар
Стол ажыра отурды.
Ыйлап, иштеп те өскөндөр
Мында јуулган отурды.
Англичандар — он јаныста,
Кубинецтер — сол јаныста.
Болгарлар ла чехтер
База јуук јаныста.
Кара-күренг кубинец
Гитара согуп баштаган.
Кардый тиштери кажайып,
Күлүмзиренип отурган.
Кожон араайынан башталып,
Јүрөктеристи көдүрген.
Кенетийин улус бойы-бойына
Кандый да јуук боло берген.
Кожон бисти најылыкка,

Жарык жүрүмге кычырган.
Кубанын гитаразы
Кару ойноп турган!
Революциянын үниле
Куба кожондогон.
Найылыкты жүрегиле
Ончолоры жуук билген.
Жүзүн укту улустар
Карындаштардый билдирет.
Куба мактулу кожондойт,
Телекей оны көдүрөт!

СОФИЯ

Бук агашла бүркөлгөн
Витош деп кырда турум.
Энгирги отторы чагылган
Софияны аяктап турум.
Карындаш болгар албаты,
Карузып жүргөн найыбыс,
Жүрүми жангыс, салымы жангыс
Нөкөрлөрдий бис.
Болгариянын төс города
Көп чактар көргөн.
Римляндардын черүзинин де
Истери мында көмүлгөн.
Тумандый туйук узак ойгө
Турктар мында бий болгон.
Же сен, город, ончозын
Женүмү өдүп жаранган.
Канча үйеге жүзине
Күчтү ле неме тукүргөн.
Же жангыс ла Волгадан
Карындаштар сеге кол берген.
София, Россияга учурлаган
Памятнинин бу туру.
Онын учун жүрегимнен
Сеге сүүнип турум.
Мени де сүүнчилү уткыдын,
Найылар бис качан да.
Айылдап та жүргөн болзом,
Айылымдадый мен мында!

БАЛЫКЧЫНЫҢ КОЖОҢЫ

Мен кемеле браадырым,
Кожондойдым кожоным.
Улу бийик тайгалар
Угуп, тымык турулар.

Алтын-Көлим — тынду көл
Толкуларын токтотты.
Сыртын кара килиңдий
Жайып, меге жол берди.

Энем болгон Алтын-Көл
Эркелеп уулын жайкады.
Адам болгон Алтын-Туу
Алдыма туруп уткыды.

Мениң үним, коо үним
Кобы-жиктерге жайылгай.
Балыкчы уулдын сүүгенин
Бастыра жонго жарлагай!

Чолушманның кызына
Кожоным мениң угулзын,
Алтын-Көлдөң көөркийин
Айдын түнде сакызын!

* * *

Кече мен тайгадан түштим,
Тайганың соок тыныжын
экелдим.

Анда дезе койчылар арткан,
Иштенкей оларды кайкадым.

Кече мен тайгадан түштим,
Чагана жыдына, чалынга өттим.
Анда койчы кыс арткан,
Көөркийим деп эрке ададым.

Кече мен тайгадан түштим,
Бүгүн городло базып жүредим.
Жүрегим менин тууларда арткан,
Мында дезе — бойым.

Кече мен тайгадан түштим,
Бүгүн амырым жылыттым.
Анда соок, жааш та болгой,
Je мен тайганы сүүдим.

БӨРҮЛЕРДИ АНДАГАНЫ

Тыва јериле јүрген јоруктарымнын бирүзинде мен Чамыйан деп јарлу малчыга јолуккам. Бөрүлерди өлтүргени учун баштапкы сый алган атту-чуулу анчы керегинде мак ол ло тушта элбеде угулып туратан.

Чамыйан үөр койлорынан көс албай, кичинек төгнин үстүнде отурган. Күн туулардын карлу баштарынан јарымдай ажа береле, алтын будугыла чөлдин өлөн-чечектерин там ла будуп ийген.

Менле эзендежип, јарлу матчы, күренг колын сунуп, күлүмзиренип, коштой отурыгар деп, кычырды.

Ажып брааткан күннин кубулгазынду будуктарын ајыктап, бис узак унчукпай отурдыс.

— Айландыра көрзөгөр: бисти күреелей турган туулар кандый! Суучак дезе торт мөнгүндий... Туку ол үөр койлор јаар көрзөөр... Тыва јеринин ар-бүткени кеен-јараш — деп, ол айтты.

Менле куучындажып, Чамыйан ыраакта мызылдап ажкан суу јаар көрүп отурды. Суунын јанында койлор јүрген. Олордын ыраактагы кырында атту кижии көрүнип келди.

— Кичү уулым — деп, Чамыйан јартап берди, — кой өскүрер фермада иштеп јат. База курстарга јүрүп јат. Озогы тужунда кандый болгон? Онон јаан да улус ол кире койды өлтүм-чыгымнан чеберлеп болбойтон.

Кардын алдынан өлөн јудуп алатаныс, јут јылдан бирден-јаныстан коруланатаныс. «Быйан јетир, коркушту пүнде көк-карактардан аргада!»¹ — деп, тайгага бажыратаныс. Слер де оны јакшы билер болбойоор.

¹ Көк-карак — тывалап «көк көстү» дегени, бөрүннүн чоло ады.

Койлорын фермага айдап салала, Чамыйан мени бойынын айылына кычырды.

Чамыйанның кереге айылынын ичи ару, телкем.

— Туулардагы одорлор сайын малду көчүп жүргенде кереге эптү неме эмей: тартып жүрерге де жеңил, күүнзеген ле жерге тургузарга да бөлөн... Колхозто менин турам да бар, айылдап жүрүгөр... Мен эмди көчкүн кижиге эмезим — деп, Чамыйан айдып турды. Бис чуй чай ичип, оноң ары куучындажып отурдыс.

— Слер канайып улу анчы боло бергенеерди куучындап берзеер, өрөкөн, — деп, мен сурадым.

— Мен улу анчы эмезим, мен Улур-Херелдин жүк ле үренчиге эмей, Тывада бөрүлөр андаачы эн артык анчы ол. Угар күүнигер бар болзо, мен слерге Херел керегинде куучындап берейин — деп, Чамыйан каруузын жандырды.

Оноң ол мендебей, ундылбас тушташ керегинде меге куучындап берди.

— Бу керек эки жыл мынанг кайра болгон — деп, ол куучынын баштады. — Куран ай учына жууктап клееткен. Корон сооктор тыгып турган. Малды кышкы одорлордо жорулаарга там та күч боло берген. Анчадала бөрүлөр малыска кату түбек боло бергилеген. Колхозыска олор ума жок көп чыгым жетиргилеген. Мен ол тушта жакшы андап та билбейтем.

Бир катап куран айдын орой энгиринде малды чеден-кажаганына сугуп салдым. Түнде оны сергек Аккол — тудан да, бөкө дө овчарка-ийт каруулдаган.

Уйим база мындый жыды жараш чуй чай азып салган. Же ол тушта чай да сагыжыма кирбей турган. «Колхозтын бүдүмжилеп берген малын бөрүлөрдөн канайып жорулап алатан, нени эдетен?» — деп ле санаып тургам.

Алдында, тагынан иштеп жадар өйлөрдө, бойын да тоготон, малын да жырылатан. Же бу тушта андый эмес болгон. Күскиде ле малдын чеден-кажапанын жакшы жазап, жылуулап, той балкашпа шыбап алганыс. Менин участогымда жарым мун чогуум өтөкти¹, база азыралды жеткилинче белетеп койгоныс. Быыл өлөңди ма-

¹ Кургак өтөкти кышкыда малга төжөнчик эдип тузаланып жат.

шинала чапканыс. Башкарубыока быйан болгой — бистин колхозты өлөң чабар машиналарла, тракторлорло жеткилдеген. Соок айылдардын ордына жылу туралар тудуп алганыс, је онызы эмеш кийининде болгон, ол жыл дезе мен айылда журтагам.

Карачкы айылдын ичинде от жаркынду күйген. Са-наага түшкен бойым, мен отко мөш жарчааларды үзүк жок таштап, үйимле табыту куучындажып отургам.

— Мал жылуда конор. Азырал да жанынан тутак жок — деп, мен айткам. — Тебее жакшы, жайгыда өлөңди де жеткил эдип алганыс. Сооктон корулап аларыс, онызын билерим. Же бөрүлерди канайдарыс, чек ондобой турум.

— Жакшы улусла, анчыларла эрмектежип көрөр керек. Жакшы анчылар жөк-карактарды жоголторго болу-жар деп, үйим каруузын жандырды.

Акколдын канкылдада үрүп чыкканы куучынысты үзүп ийди.

— База ла бөрүлер болбой — деп калактап, үйим айылдан чыга жүгүрди.

Мен бойымнын дробьло адар мылтыгымды туткан бойынча, койлордын кажзганы жаар мендедим. Же ка-жаганга жетпей жүрүп адып ийдим. Не керектү аткам — эмди де билбезим. Сагыжыма жагыс ла мындый неме кирет: мылтыгымнын оды кажаганды жарыдып ийген, онын кийининде чек карануй боло берген.

Карануй түнде жылдыстар чокум жалтыражып турган, је эбиреде терс ле кара түн. Кижинин эки жаагын соок ийнелердий ачу кадап турган. Тымыкта жүк ле Акколдын үни жагыланган. Онын ыраактан угулган үрүжи табынча жууктап клеетти. Аккол, байла, бөрү-лерге удурла маптап барала, жагыскан согушпай, кажаган жаар тескерлеген болгодый.

— Эмеген, малта алып ал. Менде жагыс патрон ар-кан — деп кыйгырдым.

«Коруланар жериске» отурарга жетпей туруп, жуугыс-та атту эки кижинин оборын алан жайкап көрүп ий-дис. Аккол атту улуска үрген эмтир. Мен дезе «бөрү-лер» жаар аткам.

Огын түргөн алып, мылтыгымды чеденнин ары жа-нына тургузып салала, «Айса болзо, мылтыктын табы-

жын олор укпаган» — деп санандым. Канжааларын чабыштырып, атту улус чакы жаар желдиргилеп келди.

Адын буулайла, олордын бирүзи, Акколдон коруланып, мени аярбай, айылга кире конды. Мен оны ээчий бастым. Эзендежеле, канзалажып ийдис. Айылчылар эзен-амырын, мал кандый турганын сурадылар.

Уйим айылчылардын алдына жаан жес чөйгөн, эттү тепши, база куурган тараанду кичинек табактар тургусты.

Чайдан ичип, аш-курсактан жийле, менин айылчым — Улур-Херел¹ мен жаар электү кылчас этпи:

— Мындый орой түнде нени аттыгар? Бөрүлөр андый жуук келди эмеш пе?

— Кырда бөрүлөр улужа берген — деп, мен бултаартып айттым. — Турлуга жууктабазын деп, адып ийгем. Торт лю күүнниске тийген, күрүмдер! Слер биске неле-неле болужып болбозоор бо?

Улур-Херел менин коркыган бойынча атканымды ондойло, каткырынып, сурады:

— Бөрүлөр кайда деп бодоп тураар?

— Кайда ла, бастыра жерлерде. Кажы ла түн сайын келгилейт. Түште дезе — Кара-Шатта. Кечеге түнде Караоловтордын үч койынын кежирин үзүп, экүзинин чамыштарын жара тарткылапан. Бир койды алтүре тудуп, айылдан жүс кулаш кыре жерге апарып жийле, жүре бергилеген.

— Кайдаар баргылады ошкош?

— Кара-Шат жаар. Анда бөрүлөр көп.

— Андый болзо, жылу кийинип, Кара-Шат жаар көндүгөтөн турус.

— Канайып? Эмди ле — түнде бе?

— Эмди ле эмей база. Слер түнде «ангдадыгар» ине. Меге андаарга түннен артык неме жок. Белен аттар слерде бар ба? — деп, Херел, азийдагы ла бойы күлүмзиренип, сурады.

— Аттар бар ла. Же бис карачкыда канайып андайтаныс?

— Слердин керегеер — аттар ээртейтени, јол көргүзетени. Артканы — анчынын кереги.

¹ Херел деп анчынын чоло ады, бөрүлөрге өткөнижип улып билетен анчы дегени.

— Эртебес кайткан эдим, је кокурлабаар. Түнде бөрүлөр андайтаны күч ле неме болбой.

— Мында кандый кокур болотон эди! — деп, Херел кыртыштанып айтты. — Слердин ийдигер үрүп ле чыгарда, слер адып тура бергенеер. Онызы чын кокурга жараар. Мен кокурлабай турум.

Түн ортозына жууктай берерде, аттар эртеерге баргам. Соок тынгый берген. Армакчыдагы аттарды карануйда арайдан ла көрүп тургам. Мени көрүп ийеле, кара аттарым бир үн киштеже берген. «Мындый түнде кайдаар баратаныс? Тенекти оны, нени тапты болбогой!» — деп сананып турдым. Же байа Херелдин электү күлүмзиренгенин эске алынала, аттарды түргөн ээртеп ийдим.

Херел јорукка белетенип алган болтыр. Онын јолдожы амыр уйуктап јаткан.

Херелдин мылтыгы андап јүрөтөн карабиндердин эн артык бүдүмдеринин бирүзи, «кара кындакту» мылтык болгон.

Бойчмнын мылтыгымды мен албагам. Патрондор јокто, ол неге керектү эди, чеденнин кийин јанында јаткай ла.

Унчукпай брааттыс. Тымыкта јангыс ла аттардын тибирти, бышкырыжы ла бистин өдүктеристин ээр кажына бир аай согулганы угулып турган.

Бис Кара-Шаттын бажына чыгып келеристе, Херел араай сурады:

— Төс сүмер мында ба? — деп.

— Эн бийик туу мында — деп, мен каруузын бердим.

— Туу эдегинде айылдар бар ба?

— Уч айыл бар.

— Андый болзо, бистин токтойтон јерис мында — деп айдала, Херел адынан түшти. Менин манзаарганымды көрүп:

— Же түш! — деп, ол кату айтты. — Андап баштаар керек. Айса, аттын үстүнде конорго турун ба?

— Конорын конбоско ло. Же мен слердин түнде андайтанаарды чек ондобой турум. Улустын түнде андаганын качан да көрбөгөм — деп, тарынып айттым.

— Санааркаба, мында күч неме јок.

Кангазын өдүпининг бажына кагала, Херел танкы азып алды. Онын кийининде адынын чылбырын меге берди. Алакандарын чыткыдына жаба тудуп, отура түжүп, ол жер-тенерининг бириккени жаар узак көрүп турды. Баштап тарыйын туунын күнчыгыш келтени жаар, онын кийининде күнбадыш келтени жаар уулап, анда айылдар барын, жылкы мал одорлоп жүргенин чын билеринг бе деп, менен база катап сурады.

Мен эйе дедим. Херел кенетийин, бөрү чилеп, улый берди. Бажын жабыс энчейтип, үнин жымжадарга, үн ыраактан угулып тургандый эдерге, ол оозын тонынын жениле жаап алган. Араай өрө көдүрилип, ол тарыйын катап да отура түжүп, коркушту үниле чөйө улып турды: «У-у-у... а-а-а... у-у-у...»

Онын улыжы бөрүдийинен торт незиле де башкаланбаган.

Озо баштап Херел күнбадыш жаар баштанып улыган. Бир минуттын бажында ол сүүнип шымыранды:

— Угуп турун ба, нажыларым каруузын жандырат! — деди.

Мен тындай бердим. Кайда да бистен бир канча беристе жерде үүр бөрүлөр улышты. Бөрүлөр, Херел чилеп, тунгак үниле чөйө, эрикчелдү улыгылады. Же озор кыска өйгө токтогылай берет, жарт ила, тындагылап турган ошкош.

— Жүк ле беш бөрү үн алыжат — деп, Херел бир де аланзыбай айтты. — Озор ыраак эмес, же озорды истебезис...

Херел күнчыгыш жаар баштанып, катап да, колдорун оозына жаба тудуп, башка-башка үндерле улый берди.

Бөрүлөр көп болгонун мен удабай ла билип ийдим. Колым менин коруланатан сок жангыс немем жаар — бымагым жаар тартылып турды. Бычак жаан да, курч та болгон.

— Акыр! — деген үн мени түймеендү санаадан айрып ийди. — Уксан да, бу жанындагы абаайлар база үн жандыргылайт. Озор ыраак жок, бир эки беристе жерде. Анда үч бөрү. Анайдарда, бастыразы сегис.

— Слер озорды канайып тоолоп жадыгар? Бир де неме көрүнбей жат ине! — деп, мен алан кайкадым.

— Ундөринен билзен! Кажызы ла алдынан башка үндү. Эмди бир-эки час уйуктап та аларга жараар.

Бис бир эки жүс метр жерге туура бастыс. Чаал тыттар өскөн онкок жерде конорго эн ле эптү.

— Эмди нени эдетенис? — деп, мен, аттарды буулап койоло, сурадым.

— Канайып нени? Тыштанарыс. Узак уйуктап ла калбайтан болзоос. Менен эрте ойгонып келзен—кыйалта жогынан ойгозып ий. Күннинг баштапкы чогы тамырланып, тууларга тийзе ле, түнде жүретен андар ичгендери сайын барза ла, бис экү эптү жер көстөп-талдап аларыс. Андар бойлары бис жаар мантагылап келзин.

Казыр андарды бис жаар жууктада кычырала, эмди бир эмеш уйуктап аларга турган Херелди ол амадузынан туура апарарга, мен андайтан жүзүн-базын эпсүмелер керегинде, айанын, чакпынын, короннын ла бөрү тудатан оролордын артыгы керегинде куучындап тура бердим. «Эн ле артыгы — агырту — дедим. — Бирүзи де качып барбас».

— Бөрүлөрдүн терелери ле кожулатан болзо, кандый ла эп-сүме жакшы. Бис оларды таң атса, тоолоп баштаарыс — деди.

Некейге оронып алала, Херел, бойынын айылында уйуктаган чылап, токуналу козырыктай берди.

Мен база уйуктаарга чөнештим, же көзимди жумганда ла уйкум чыга берет. Көк бөрүлөрдүн үүрлери көзиме көрүнүп келгендий бодолот, канча-канча катап тура жүгүргөм. Сананзам бөрүлөр эбиреде туулардын бастыра сындарынан торт ло жуулыжып, өңөлөп клееткендий.

Менин жолдожым десе, айытында чылап, токуналу уйуктап жатты.

Түн меге айдары жок узун деп билдирген, же учуучында таң атты.

— Туругар, таң адып жат! — деп, мен Херелди араай мендеттим. Ол түргөн-түкей туруп келди.

— Чын, ой жеткен. Аттарды жединип экел! — деп, Херел, көзин арчып, ичкери ширтеп көрүп, мендеп айтты.

Аттарды түргөн ээртеп ийдим. Бир будын үзениге

сугуп, экинчизиле јерге тебингенче туруп, Херел колыла јангып көргүсти:

— Туку ол сын јаар атанарыс. Адына мин. Мендеер керек.

Темдектеген јерден бир јирме метрде Херел адын токтодып, төнг јерге јылгажактап чыгып алды. Мен оны ээчий мендедим.

— Јат! — деп, ол мени токтодып ийди. — Туку ол межелик јаар көрүп тур.

Бир де эмеш бй јылытпай, Херел база ла јерге энчейип, оозын тонынын јениле јабала, чөйб, комудалду улый берди. Бөрүлердин удура улыганы угулбаста, Херел бажын өрө көдүрип, үнин јаанадала, кенетийин унчукпай барды.

Сыранай ла јуугыста «көк-карактардын» удура улыганы угулып чыгарда, јүрегим барт этти. Херел дезде бөрүлердин улыжы угулган јер јаар токуналу көрүп турды.

— Бөрүлерди көрүп турун ба?

Мен казыр андардын улыжын уксам да, је нени де көрбөй, нени де ондобой турдым.

— Туку ол анда үч бөрү: бирүзи јоон, кобыда таштын јанында јадыры. Экинчизи төстөктө јадыры. Бу мынызы дезде үчинчизи, төстөктин ары јанынан ајыктайт, јүк ле эки кулагы чычайат.

Мен ширтеп көрүп турдым, је канайып та чырмайзам, нени де көрүп болбодым.

— Слер бөрүлерди тўженген болбойоор — дедим. — Олор кайда да ыраакта улыжып јат.

— Бу слер кандый ондобос кижн. Олор јуугыста ине, мында.

Херел карабинин алып, шыкай берди:

— Јыдыма јаар көр — эмди көрүп турун ба?

Мен карабинге энчейип, шыкаган јер јаар көрдим. Таштын јанында сүреен јоон бөрү отурды. Арткандарын ајыктабадым да. Херелге карабинин сунуп, бойым дезде јерге јаба јадып алала, чала шымыранып сурадым:

— Херел өрөкөн, адыгар, онон башка мантай берер...

— Мындый учуралдарда мендегени — неден де јаман. Бастыра керекти үреп койорың. Онын ордына

олорды жууктада жычырып алалы. Олор койлордый ук-кур боло берер.

Жерге жаба жадып алала, Херел азыйдагызынаг тун-гак үниле улый берди: «у-у-у... у-у-у...»

Онын кийининде карабинин ала койып, предохранителин кайра тартала, тым боло берди. Бир канча секунд ой өтти. Анайда ла кыймыктанбай жадып, Херел, сабарыла кырды төмөн уулап, мыкыныма араай түр-түп ийди.

Качып жүгүреринен мен арай ла тудундым. Жоон көк бөрү, арткандарынаг айрылып, бис жаар түрген жууктап клеетти. Тура түжүп, аыктанып турат. Жарым беристе кире жерди мантап өдөлө, токтой түжүп, катап ла тындай берди.

Ол тушта Херел бажын оног жабыс, торт жерге жетире, энчейтип, улыды. Бу тарыйын улыжы сүрекей араай, үзүктү, комудалду, чичке болгон.

Бөрү, эмди аыктанбай, бис жаар аткан октый тап этти. Ортобыс кажы ла секунд сайын жууктап турды, бот бөрү бистинг ичкери алдыбыста. Эмди ле калып ийер... Же бу өйдө мылтыктын табыжы жаньланды.

Жоон бөрү бажы ажыра бир канча катап анданып, колдорына туруп, айлана берди, ол кандый да саг башка, та ийттинг кыгзыжы, та ыркыраныжы аайлу үн чыгарып турган.

Мен коркыганымды да ундыла, отура түштим.

Балулаткан казыр аг жагыс жерде айланып ла турды.

Кенетийин тыг түртүштег мен ондонып келдим. Ачузына арай ла кыйгырып ийбедим, же Херелдинг чакту колы мени жерге жаба басты.

— Анчыны сени! Уркүдип ийеринг! — деп, ол, мени божотпой, угулар-угулбас эдип шымыранды.

Бис жаар түрген женишле база эки бөрү жууктап клееткен: бирүзи ичкери алдында, экинчизи бир кезек ыраакта. Нени де аярбай, биске де аяру салбай, алдындагы бөрү балулаткан жер жаар ичкери казалап клеетти. Ол кыгзышты угуп, айса болзо, каннын жыдын сескендий келип жаткан. Төстөккө чыгара мантап ла келеле, балулаткан бөрүни көрүп ийген. Ол токтой түжеле, оног ары канайдатанын билбегендий турды, же

ол тарыйын мылтык экинчизин күзүрт этти. Бөрү туура калып, бажын өрө көдүреле, канайып та саң башка ыркыранып ийди, оноң тепкиленеле, кыймыктанбай барды.

Карабинин беленде тудуп, Херел үчинчи, калганчы казыр аннан көзүн албай турды.

Онызы ырада калып, баштапкы бөрүгө жууктап келген. Баштапкызы десе улып, ыркыранып, жаңыс жерде айланып ла турды.

Кенетийин үчинчи бөрү бистен кезем бурылып, өскө сын жаар тап этти. Байла, өлтүрткен бөрүни көрүп ийген болгодый. Алаң кайкап, мен бирде бөрү жаар, бирде адучы жаар көрүп отурдым. Карабининг оозы, частын стрелказы чылап, бөрүни ээчий жылып та брааткан болзо, же мылтыктын табыжы угулбаган. Эки-үч, айса болзо беш секунд ой өткөн. Бөрү туунун сынына мантап чыгала, бажын бойынын нөкөрлөри жаар бурыды. Мылтык күзүрт эдерде, үчинчи бөрү чалкойто түжүп, бистин жаныс жаар тоголонды.

Херел бут бажына туруп, карын кактанды.

—Же, эмди керек божогон... Сен десе бүтпей турган... Андап билбей, казыр аңдарды өлтүрбей жүргенде, сен колхозтын малчызы болуп канайып иштейтен? Тыва жеринин мундар тоолу тын малын жылдын ла бөрүлөргө берип жадыс! Колхозтордын малынан канча кире чыгым болуп турганын тоолозон!

—Ой, Херел! Бу аңдаш десе аңдаш! Эмди бөрүлөрдү жоголтып турарым! — деп, мен сүүнип кыйгырдым. — Слер Тыва жеринде эң артык аңчы болтырыгар.

Же Херел менин сүүнип кайкаганымды оңдобой турды. Ого андый аңдаш тегин ле керек болгон.

—Сеге де мылтык алып алар керек болгон — деди. Онөтийин балулаган бөрүни тегин мылтыкла жыга адарга артык. Көрзөн, карабинле өлтүрө адып, терезин чала үрөп ийгем...

—Канайып онөтийин?

Херел сүмелү күлүмзиренип ийди.

—Түрген өлбөзүн, же барып та болбозын деп, мен бу жоон бөрүни онөтийин жийинине аткам. Ол ыркыранып, бойынын нөкөрлөрүн болушсын деп кычырган. Мен оны тургуза ла өлтүрүп ийген болзом, арткан бөрүлөр качан да жууктабас эди. Ого үзеери, олар бисти де көрүп

нийер эди. Бөрүлөрдү түндө андаарынын жажыды шак онызында, көөркий!

Херел, бойынын кардый ак тиштерин кылайтып, сүүнчилү, нак каткырып ийди.

Жаан једим болгонына, анчадала мындый андаштан көп неме билип алганыма сүүнип, айылыма јанып оту- рала: «Херел чилеп, андаарга үренип алып, колхозым- нын малын бөрүлөрдөн корулайтам» — деп сананып брааттым. Херел мени бөрүлөр андап үрензин деп, бой- ыла кожо өнөтийин алганын мен ондоп ийдим.

Улур-Херелге быян болзын!

ЈУРЕК

(ПОЭМА)

*«...Мен учун ыйлаба, менин
ййим. Билерим, кыйын-шыралу
орооным бойынын јайымына,
кемнен де камааны јок болд-
рына једер.*

Эзендик болзын Кокгол

Эзендик болзын Африка!

Патрис Лумумба»

(Калганчы письмозынан)

1.

Сананзам, јүрегим тегиcтий
Чайпалып, күчтү кыймыктайт.
Сүүнчилер дезе балыктардый,
Онын түбинде кыймырайт.
Көзиме ајас күн јуралат:
Тенис араай көдүрилет.
Ыраакта кереп карарат,
Тымык, сүүнчилү көрүнөт.
Кезикте булуттар јуулыжып,
Јоткон күркүреп сыгырат.
Јемирилген јараттар кумагы
Чайпалган тениске урулат..
Сананзам, јүрекке ачу-корон.
Ол кумактый түжүп јат.
Араай, араай јабызап,
Јүрек түбине шўүлип јат...
Сананзам, јүрегим тегиcтий
Араай јайканып јымырайт.

Бастыра јердин күскүзиндий
Тенгис јалтырайт.

* * *

Телекей үстүнде ачу көп,
Тенгис куштарынды келгилейт.
Талайды јаткан жүректи
Канадыла чийгилейт.
Јерде сүүнчи база көп.
Олор јаркынды келгилейт.
Ал санааны јарыдып,
Јүрекке јылу өткүлейт.
Ол тужунда жүрекке
Јас келгендий билдирет.
Кар-тошторы кайылып,
Агып тургандый бодолот.
Јүзүн чечек өскөндий,
Көксимде кеен сезилет.
Кызыл-јажыл солоны
Јүрек ичинде чөйилет.
Јүзүн куштар кожоңы
Кажы ла учукка томылат.
Јүрегимниң ичине
Күн тамчылап тол калат.
Ол тушта куштый жүрек
Бийик учуп јымырайт.
Телекейдин салкынына
Терек бүриндий талбандайт.
Салкындар, эзиндер согуп јат.
Түнде угуп јададым.
Јаскы эзиндер күүлежет,
Јүрегимле тындайдым.
Је бир тушта кышкы салкын
Јүрекке ачу табарган.
Ыраак, ыраак талада
Јүрек өчкөн деп угулган.
Јүрек жүректи билип јат.
Јүрегим араай сыстаган.
Ого ачу табарып,
База чийү тартылган.
Ыраакта јылдыстый жүректи

Көрүп, сүйүнип жүргенис.
Эмди өчкөн, эмди жок,
Жүректе ачу, Патрис!
Узуги жок ачу, ачу.
Канайдар да арга жок.
Жүрөк сүйүнгөн, амадаган,
Эмди дезе не де жок.
Ол тушта тышкары чыгып,
Күнчыгыш жаар көрүп тургам.
Булуттар дезе Лумумбанын
Бажын меге жураган:
Ол ло быыраш оогош чач,
Ол ло кара, эптү жүс.
Жалбак, жаан бек тумчук,
Жаркынду кара-күрөг көс!
Африканын көлдөриндий,
Көстөри онын жарык, теренг.
Олордо алтын санаалар,
Агару амаду жүретен.
Узун сынду Лумумба
Тегиште тургандый көрүнөт.
Та нени де сананып,
Кунуккандый билдирет.
Африка — онын көксиндий.
Жүреги ол жердедий.
Типилдеде согуларда,
Жер силкинип тургандый.
Ару, кеен жүреги
Жаан конкодый согулат.
Африканын шангындый
Өткүн, үнгүр угулат.
Ол күнүрейт, күнүрейт,
Джунглиде жаңыланат.
Улусты «Түргөн жуулыгар!» — деп,
Ол кычырат, кычырат.
Же негрлер көрүнбейт,
Конгодо жуулгалак.
Санаа-күйни биригип,
Амадуга баскалак.
Тымык энир бүркелет —
Шан күнүрейт, күнүрейт.
Ижемжилү таң адат —

Шан күнүрейт, күнүрейт.
Онын үни улустын
Өзөгине өдүп калт.
Бастыра эт-канына
Жимирт эдип, таркап калт.

* * *

Эмдиги ой сан башка:
Жүрүм кенгий түшкендий.
Айас чагкыр тегери
Өрө бийиктей бергендий.
Кыйгы салзан, кайда ла
Жарт угулып калгадый.
Эски жердин үстүне
Сакыган жас келгендий.
Мындый жас качан да
Жүрүмде, байла, болбогон.
Мындый үйе качан да
Жер үстүндө өспөгөн.
Каандар эмди бий эмес,
Олордо эмди кайкал жок.
Албатылардын ойи келген!
Артык үлү ийде жок.
Онын учун ак-чек сөс
Жүрүмде эмди жаркынду.
Кажы ла албаты кожонгы
Эмди жаан ийделү.
Лумумба Конгонын
Жолун баштап апарган.
Узун жолды өдөргө
Кайа көрбөй ыраган.
Улус учун баратан
Улу жарык санаа бар.
Амадуула тол калган
Ару омок жүрөк бар!
Албатызын ол сүүген,
Таныш эмес нөкөрим.
Улузына ол бүткөн —
Оны билип жадырым.
«Бис албаты учун!» — деп,
Бир де аланзыш билбеген.

«Бир санаалу эдис» — деп,
Кату жеткер сеспеген.
Je Лумумба жанында
Оскө санаалар табылган.
Оскө бүткен жүрөктер
Оскө ийделе согулган.
Кара, туйук санаалар
Жер үстүндө көп эмей.
Уйады жок кылыктар
Улуста, калак, бар эмей!
Кижинин ак санаазын
Тескери шүүйтен улус көп.
Жангыс ла бойым озолоп
Барайын деер санаа көп...
Жаан сууны кечеле,
Ак жаланга чыккандый,
Je кенетийин алдында
Экинчи суу жаткандый,
Лумумба ол тушта
Баштап ла уур сананган.
— Je жол десе мында — деп,
Өзөгинде жарталган.
Жоткондолгон казыр суу
Алдында онын айланган
Кийин жанында база суу,
Кайра базары күч болгон.
Өзөк-буурда кайда да
Кунукчылду жаш тамган.
Кату көрүп, Лумумба
Ичкери мендеп алтаган.

2.

Конго, Конго, жажыл тала,
Өзүмдердин эне жери.
Кушкаштый жаан көбөлөктөр
Араай учуп жүргүлери.
Слон өлөң деп өлөңдөр
Жыраалардый чоң, узун.
Жайы-кыжы танылбас
Жажыл жер не такталзын.
Кандый малдар үүрлежип,

Уркүп, отоп жүрет не?
Кайкалду, жаан чечектер
Качан онуп, түжет не?
Чечектер мында көп катап
Чечектеп, жаранат, Конго.
Кижн база онойып
Жүретен болзо, Конго.
Агаштар да мында жаан —
Баатыр јериндий билдирет;
Унчукпас, узун тургулайт,
Улу бүдүмдү көрүнөт.
Агаштар бажы бийик-бийикте
Араай, араай энчейет.
Көк тегеринин көбөнгине
Көмүлип тургандый көрүнөт.
Баобаб деп бий агаш
Јелбиреген бай турат.
Јиргилјиндү изүге
Ургүлөп, араай јайканат.
Бийик бүрлерден жирафа
Јалбырактар үзе тартат.
Кичинек бажын кайда да
Сугуп алган чайнанат.
Кеен кунукчыл бүдүмдү
Пальмалар мында энчейет.
Јалбырактарыла јапаштар
Јабылганы көрүнөт.
Јурт јанында кырада
Маниок өзүм јажарат.
Чактарга кара калыкты
Азыраган аш турат.
Онын койу кулуры
Канча негр өскүрген!
Албатыны көкүдип,
Байрамдарда сүүндирген.
Тирү канду албаты,
Јаан јыргалдын улузы.
Түнде түнгүр ойынду,
Јир табыштын улузы.
Казыр жаан аңдардын
Азуларын садатан.
Крокодилдин чыкырууш

Терелери јадатан.
Келген ак улустың
Көстөри ого тайкылган.
Жылтырууш јинји-сырганы
Слондорго толыган.
Кижикийиктү јыштарга
Калыкты олар айдаган.
Алдамыш окло коркыдып,
«Алтын экел!» — деп тыныган.
Јайым јаткан калыктың
Јүрүмин чек коскоргон.
Ар-бүткеннинг байлыгы
Ачанала тонолгон.
Куру келген кижини
Кинчектү кыйын сакуган.
Онооры болзо, сол колын,
Сологой болзо, оң колын
Кезе чабар јан турган.
Ол өйлөрдиг шьыразы
Эмдигенче јарт јүрет.
Эмди де јаныс колдулар
Сеге удурас бас келет.
Эмди Африка үстүне
Серүүн түшкендий бодолот.
Јер башкарган ак улус
Ачынып, чотоп отурат:
— Мынаң он үч миллион
Кара кулдар тартылган.
Колго түшкен таңмалар
«Тирү товар» деп адалган.
Беш миллион негрлер
Јетпей, јолдо кырылган.
Слондор база сойылган —
Эйе, андый туш болгон!
Эмди Конго јарт билер.
Көзин ле јумуп ийгежин,
Ойто ончозы көрүнер:
Камчы кейде јырс эдер!
Канду белдер көрүнер.
Мылтык мында күрс эдер,
Кара кижик тым өлөр.

Кулда болгон негрлер
Кунукчылду мында турар.
Мал айдагандый жолдордо
Боро тоозын буркураар.
Бараткан жолун билбестер
Жобоп, жолго жыгылар.
Камчы күчтү тыйрындап,
Кара этке жол салар.
Тегин жыландар жолдордо
Шыркыражып жадатан,
Бу «жыландар» үстүндө
Жырсылдажып туратан...
Тегин жылан чаккай ла —
Арга жоктын шыразы.
Кандый да болзо бойынын
Жеринин ол ачузы...
Же олжочынын камчызы
Он катап уур тийет.
Өскө жердин ийдези
Өжөк-буурга ачу өдөт...
Кайа көрүп, негрлер
Ыраак жерлерге атанган.
Ада-энезинен жажына
Айрылыжып ыраган.
Тартынып барган албаты
Тамыга түшкендий болотон.
Жажына суру жок артып,
Жангыс ла санаада жүретен.
Олордын ордына Конгодо
Городтор өзүп, шуулаган.
Өскө куучындар угулып,
Жер тазап артаган.
Ак кемирчек өргөөлөр
Апагаш кеен туратан..
Барган улустын сөөгинен
Тудулгандый туратан.
Ар-бүткен нени де
Аайлабаандый тымыган.
Жангыс ла джунгли ичинде
Жангыс кожондор табылган.
Конго дегени — жаан суу,
Конго дегени — көп суу.

Келер өйлөрдү сананып,
Ундылып калган улу суу.
Жүс жашту агаштардан
Эткен кемелер сунгулайт.
Алмаз, жемчуг бу сууда —
Алар арга табылбайт.
Конго суу — улу суу,
Улуока бир болушсан.
Балыкчылардын кожонгын
Жазап, жазап тыгдазан.
Салкын келбе, салкын түшпе,
А-ло, у-лей, у-лей.¹
Жаңмыр, жааба, жоткон, түшпе,
Ырыс бисте жок эмей.
Күн, сенин көзүң ачу,
А-ло, у-лей, у-лей.
Жайкан, жайкан, пальмаларым,
Жажыл бүрүң бар эмей.
Балыкчы, сеге не керек?
— Балык ла база ырыс
Ырыс — ол кандый өңдү?
Оны кайдан табарыс?
Жүрүмде десе ый көп,
Шыра кайдан табылган?
Ырыс кажы талада,
Кажы жерде жажынган? ..
Конго суу — улу суу,
Ургүлжиге агып жадын.
Балыкчылардын кожонгын
Чактын чакка угадын.
Балыкчылар байлык бедрейт,
Жүрүмге озор бүтпей жат.
Лумумбанын шыразын
Озор мынан көрбөй жат.
Көрсөң, Конго, агару жайым
Жарадына куштый түшкөн.
Же кандый да улустар
Оны чочыдып үркүткөн.
Эмди ару куш кайда?
Кажы талада жүрөт не?

¹ Африканский кожондордо мынайда айдылат.

Качан изү јеринге
Ойто эбирип келгей не?
Кушты азыраган Лумумбаны
Казыр улус жажырган.
Куш олорго не керек?
Куштан артыгы табылган.
Ондый өскө улуска
Ол куш качан да јууктабас.
Ачу, өткүн кыйгырып,
Бого, Конго, отурбас.
Је качан бирде јарадынга
Агару куш уйалаар.
Конгонын ээзининг
Колынан ол аш алар!

* * *

Мен сеге бүдүп турум,
Не бүтпейтен сеге, кижиге?
Сеге иженер учурым бар,
Јаңыс кейле тынган кижиге.
Болуш керекпе? Болужарым!
Колдорым бар, көзим бар.
Калак, аштаба, суузаба,
Менде јалакай санаа бар.
Төгүндебезим, сүмеленбезим.
Оны ончозын кайдарым?
Онын ордына — бүдерим,
Сениле шүүжип жүрерим.
Сенен артык кийинип алзам,
Менге кандый сүүнчи ол?
Сен менен јаман жүрзөң,
Менге кандый туза ол?
Менен артык эрлер жүрзе,
Мен олорго сүүнейин.
Менен артык јакшыны
Эдереер деп сакыйын.
Јаңыс ла мен артыктазам,
Јүрегим узаак сүгүнбөс.
Јүрүмим менин јакшы деп,
Токунап ол чек бүтпөс.
Јаан керегис бар учун

Жаба, кожо болойын.
Жалан чўмдеген чечектинг
Бирўзи болуп турайын.
Мындый кўўндў жүрзевис,
Сўўнчини көп табарыс.
Жўрек мынайда согулза,
Жўрўмде чын ла ол ырыс!
Жагыс ла сен база бистинг
Ак-чек учун сўўнип жүр.
Ќзўрис жагыс, ълўрис жагыс —
Кижининг адын уткып жүр.
Жаман кылык, жедикпес санаа
Кажыбыста ла бар быжу.
Же бис экў ологго
Качан да жєндиртпес учурлу!
Жедикпестерине жєндирткен
Улус жєрде эмди көп.
Онон улам кижин адын
Байлабас улус, калак, көп!
Лумумба улуска бўткен,
Жўректе амаду кайнаган.
Жаман санаага бўтпеген,
Жанымда ъштў деп айтпаган.
Кызаланду ъй тушта
— Карындаштар! — деп кычырган.
Же андый сўсти байлабас
Улус жаанында тым турган...
Онын учун акту албаты
Аланзылу артып калган.
Керик, карам санаага
Кеен тўрўлинг бастырган.
Жажыл, желбер Конго, сен
Жайнуулду арттын, канайдар.
Уур санаага алдырган,
Э-э, жажыл пальмалар!
Учында жеткер жарталган,
Кату ъй кўрўнген.
Ќштўден качып, улуска
Лумумба мендеген:
«Улус, сананзаар — кандый ачу.
Кандый тўгўн мында турган!
Ќштў ыраактан келбеген,

Оштү бойыстан табылган!
Жеткерди, төгүнди өдөргө,
Качарга кату тудулу.
Мен ок эмезим, мен — премьер,
Мен танылу — оштүлү ...»
Эгирде тегин ле грузовик
Эжиктен чыга мантаган.
Кыйгы-кышкы чөйилген,
Кийининен октор шуулаган.
Негр-шофёр жалтанбай,
Билгенинче мендеген.
Кара колдордун, жүректин
Күчиле ичкери жүткүген.
Янында кижин унчукпайт,
Янында — кару Патрис.
Стенливильге¹ капшай ла
Жедип алатан болзобус!
Анда чыңдык, ижемжи,
Анда төрөл улустар.
Ол тужунда тартыжу
Жагыдан кату башталар!
Жол ару, жол узун,
Машина көөркий түргендейт.
Ырысту ба, кандый жол?
Ичкери бисти не сакыйт?
Бисти бу тымык жол
Төрөлиске жетирер бе?
Неге мендеп барадырыс?
Женүге бе, оштүге бе?
Жолдо турган не улус?
Кандый көп албаты!
Качажып, кату жольска
Кандый буудак табылды?
Башчызын улус таныган.
Патрис мендеп куучындайт,
— Не болгон? Айт, Патрис! —
Ончолоры сурагылайт.
— Уйады жок улустар
Конгоны төгүндеген.
Же жену слерде! — деп,

¹ Стенливиль — Конгодо город.

Патрис кату үнденген.
— Оштүгө удур барарыс,
Кычыр! — деп, улус айдат.
Бис болужарыс сеге — деп,
Там ла көп жуулыжат.
— Эмди удур баспагар,
Улус тегин жыгылар.
Je ой келер, түней ле
Жайым үстүске жайылар. —
Машина ойто ло мендеди,
Улус узаак үйдежет.
Кандый да бир чиновник
Кемди де сакып жүгүрет.

* *

Эки күнге машина
Ичкери түрген жүткүген.
Кандый да сууга учында
Карык жокто токтогон.
Мында нөкөрлөр, ишчилер
Жуулып келген турдылар.
Конгоныг уулдары
Кайра баспай тартыжар!
Конго, көр! Уулыннын
Түбегине торгулан!
Мында үйи Опанга,
Кичинек уулы Роланд.
— Капшайлагар, Патрис — деп,
Кемени улус экелди.
— Озо слөр кечигер — деп,
Кару нажылар мендеди.
Олор кечип чыгарда ла,
Мынан кыйгы угулды.
Истеп келген өштүлөр
Жеткилеген тургулады.
— Ойто, ойто, кайра! — деп,
Олор мында түймеди.
Лумумбаныг жүрегинде
Ачу чийү тартылды:
Эмди ле жайымга ичкери
Базарга кандый јилбилү!
Джунглилер жажыра,

Колы-будым ийделү.
Je ол жаратта — Опанга,
Кайран балам — Роланд,
Кату, бек најылар —
Качашкан суу, казырлан!
Коштой турган капрал
Адыжарга мендеди.
Лумумба мылтыгын
Блаагандый жайлатты.
Оштүлөр дезде сүрекей
Мендегилейт кечерге.
Опанга ла Роландты
Отургустылар кемеге.
Олор ажыра бойлоры
Жажынгылап алдылар.
Жаан каршулу керектен
Жалтангылап ла турдылар.
Олор баштап ла башчыны
Мында жазап көрдилер.
Узун, сырсак бүдүмдү
Лумумбага келдилер.
Кату жаркынду көзинен
Жалтангандый, мендеди.
Кара керектин сөстөрүн
Тартынбай да айдышты:
— Господин шеф, аайлагар,
Бисле кожо барыгар.
Слер жокко барзабыс,
Бис тирү артпазыс. —
Лумумба унчукпай
Узаак кенейте тымыды.
Оштүлөрдүн көзине
Удура көрүп сананды:
— Жок, бу улусла, билерим,
Куучындашса — туза жок.
Мобутуга беринген
Немелерде туруш жок.
Албатынын жайымын
Олор качан да баалабас.
Акча-жөөжө жолынан
Олор жана алтабас.
Адыжары — ол кинчек,

Олор мында, јарт, күчтү.
Баалу эрлер жыгылар,
Кажы ла жижи керектү.
Онын ордына баралы,
Көрүжер болзо — көрүжер!
Бастыра телөкей бу өйдө
Конгоны јарт билер.
Албатылардын ийдези
Телекейде тын эмей.
ООН-нын да черүзи
Ак-чек учун истешпей.
Эмди ле бого албаты
Келген болзо, кайтсын ол.
Солдаттарды кезедип,
Туткан болзо, кайтсын ол.
— Барар болзо — барактар,
Билигер! — деди Патрис, —
Конгонын адынан
Слерди бурулап турубыс!
Је ол турган солдаттар
Бурулузын сеспеген,
Төрөлинин алдына
Уйаларын билбеген.
Јол кайра бурылган,
Ичкери кара, кату јол.
Јаңы жүрүм башталган,
Түрген чөйил, казыр јол!

* * *

Джунглиге — кеен тонго
Оронып алгандый тымык суу,
Бурулу ба, сен эмди!
Акту айдын, көргөн суу!
Оштүлердин алдына
Кечире не јатпаган?
Лумумбанын жүрүмин
Бөлий согуп, јайканган!
Улу эрди кенейте
Санандырган сен мында.
Конго албаты салымы
Оскөлөнгөн бу мында.

Оштү баскан жаратты
Өлөн-баргаа бас салар.
Ачу-корон санааны
Айлар, жылдар апарар.
Көргөн-уккан жеткерди
Албатынга жарлап жүр,
Жарадымда Лумумба
Сананган деп, айдып жүр.
Оны билип, болушка
Келер кижн чыкпаган.
Ал-санаазын жарыдар
Акту ийде таппаган.
Алдында ла аайынча
Агаштар мында шуулаган.
Токуналду суу агып,
Толкулар араай аңданган.
Балыкчылардын кожоңы
Ыраактан база угулган.
Кызыл-буурым булуттар
Күнбадыш жаар бараткан.

ТӨРӨЛИС, АЛБАТЫС КЕРЕГИНДЕ

Ада Ленин кўйдүрген
Алтайда оттор жаркынду.
Улу жайым биоке берген
Ойгор Ленин күн кептү.
Укту малын өскүрген
Алтайыма мак болзын.
Жаткан жоным байыткан
Партияма мак болзын.
Учы-куйузы көрүнбес
Чуй чөлистин элбегин.
Кой-эчкизи кыймыраган
Колхозтордын байлыгын.
Көк ынаарга көмүлген
Көрөргө Алтай түгенбес.
Албаты чүмдеп коолоткон
Алтай кожон үзүлбес.
Коо өзүл жажарган
Кузукту мөштин сүрлүзин.
Кожон-комыс ойногон
Койчы кыстын жаражын.
Жараш чечек жайылган
Жаан ырысту Алтайым.
Жайым кожон чүмдеген
Жарык жүрүмдү албатым.

КЕЛЕР АЛТАЙГА

Менин торко кофтамды
Ару эзин элбиретти.

Салкыннын ару эзини
Тайгадан табыш экелди.
Анда малчылар иштери
Женүлү болгонына сүүнедим.
Чолмондордын једимине
Кожон чүмдеп көрөдим.
Сергелен, чечектү тууларга
Мен чечектеп чыгадым,
Бийиктен келер Алтайга
Јүректен кожон айдадым.
Күн-чечектү ол туудан
Келер Алтайымды көрөдим.
Коммунизмди бүдүрүп турган
Албатыма оморкойдым.

ГЕРОЙ КОСМОНАВТТАРГА

Кыстар, сыйындар, энелер
Омок уулдарды мактагылайт.
Ууре-кыстар, эжелер
Чындык уулдарла оморкойт.
Бистин төрөл албаты
Ойгор кептү өзүп јат.
Онын баатыр уулдары
Бийик, јайым учуп јат.
Учы көрүнбес чөлдөрдө
Албаты ажы толкулат.
Тайга, арал, меестерде
Албаты малды кыймырадат.
Јаңы туралар, гәстер —
Алтайда база тудулат.
Јиилектү садтар, чечектер
Јурттарысты база чүмдейт.
Эмди Айга једетен
База алтам кожулды.
Тан Чолмонго баратан
Јолдын аайы јоктолды.
«Восток» керептү геройлор
Билгирдин јолын ачтылар.
Төрөлине, Јер-планетага

Амырдын чечегин экелдилер.
Жалтанбас бистинг уулдарыска
Туулу Алтайдан эзенис.
Чындык жүректү баатырларыска
Албаты-жоннон быйаныс.

Август, 1962 ж.

«БОЙДОН-БОШ»

(Эки ойынду пьеса)

ОЙНООР УЛУС:

1. **Кумдузак** — клубтың заведующийи, 22 жашту уул.
2. **Аражан** — колхозтын кладовщиги, 18 жашту.
3. **Алтын** — Аражанның үүрези, 20 жашту.
4. **Күреш** — ферманың ишчизи, 19 жашту.
5. **Токна** — Аражанның энези, 45 жашту.

Керек Туулу Алтайдын јурттарының бирүзинде өдүп јат.

БАШТАПКЫ ОЙЫН

БАШТАПКЫ КАРТИНА

Аражанның туразы. Көзнөктөрдө чечектер. Скатерть жапкан столдың үстүндө будильник. Стенедегі рамда фотокарточкалар. Тураның сол жанындагы толукта шторалу шкап. Оның алдындагы столдо самовар, эки өтпөк. Оң жанындагы толукта эки-үч јастыкту панцирный орын.

Аражан (*күйсүйни отургушка тургузала, ары-бери айланып, көрүнөт*). Јаңы јикпе кандый эмеш?

Алтын. Ары-бери бассан, көрөйин.

Аражан јикпези тар учун буттарыла јүк арайдан ла алтап базат.

Алтын (*катқырып*). Ойинен өткүре тар ошкош. Јурт јердин улузы көрзө, катқырар болбой?

Аражан. Калганчы моданы билбес улус катқырза, катқыргай ла.

Алтын. Кандый ла немеде бойының кеми бар ине. Меге ле жарабайт.

Аражан. Электезе, сени эмес, мени электегей.

Алтын. Сеге андый жикпе жийерге кандый албан келген?

Аражан. Кумдузакка жарап жат. Мен ого ло болуп көктөткөм.

Алтын. Мен көрзөм, Кумдузак сенин санааннан чек чыкпайт ошкош.

Аражан (Алтынды кычыкайлап). Сен анайда база айдарың ба, а?

Алтын (каткырып). Чын ла айтсан?

Аражан. Же болор, жүөлбе. Бойың билбес неме чилеп, жоо кырлаң тумчукту, бороңоттый кара көстү Кумдузакка күүни жетпегенде, кемге жедетен? Кумдузак городтон келген баштапкы жүн санаамнан качан да чыкпас болор. (Пауза.) Энирде танцевать эдеримде, жүрегим көдүрилгенине тыныжым жетпей баргандый билдирген. Эрмек сураарда, тамагым чек кургап, айдар сөзим таппайтам.

Алтын. Кыстардыг куучындашканы ла Кумдузак. Мен көрзөм, кей ле уул ошкош. Сен ого тың бүтпе.

Аражан. Жок, ол андый уул эмес.

Алтын. Онызы бойында туру. Же жаан улус бойдон-бош жараш уул кей-кебизин болор деп айдыжат.

Аражан. Же-е, онызы улустың жобы. Бир канча улус Кумдузакла мени ыраштырар күүндү.

Алтын. Калак, ол сени төгүндеп, жүрүмүң үрөп койбозын.

Аражан. Кумдузак качан да анайтпас. Сөстөбөс тө эди.

Алтын. Кижиниг кылык-жаңын жакшы билбей туруп, кижиге барарга мендебе. Кызылың жызыл эмтир, кылыгың кандый болбогой деп айдыжатын, уккан бедин?

Аражан. Энем ле жөпсинетен болзо, улус меге керек бе.

Алтын. Городтон кандый да кыс Кумдузакка письмо бичип турганын сен билбизин бе?

Аражан (каткырып). Төрөөн-туугандары ла бичип туратан эди.

Алтын. Оны кайдаң билерин?

Аражан. Кумдузак бойы айткан.

Алтын. Сен ого бүдүп жадын ба? Бу жуукта ол бичиктин ортозында письмозын ундып койгон...

Аражан. Кайда?! Кайда?! Төрөөндөри мен керегинде нени бичигилейт эмеш?

Алтын. Кумдузак балалу үйүн таштап ийгенин ол письмодонг кычырганьс. Сен эмди тура табыш этпе. Же ого тыг бүтпе.

Аражан. Чын эмеш пе?! Мен ле ого бүтпейдим.

Алтын. Онызы бойында туру. Учы-учында жагыс ла коомой болуп калбазын.

Эжик ачылып, Күреш кирди.

Күреш. Эзендер!

Алтын. Эзен, эзен!

Аражан тескери бурылып, отура берди.

Күреш. Аражан, мен складтан эт, кулур аларга келгем.

Аражан (*кылас эдип көрөлө*). Мере бош жок.

Күреш. Бу сен канайып турун? Мени фермада улус сагып жат.

Аражан. Сен эмди менин айылыма баспа.

Күреш. Не боло берди? Жаманым ла жетирбеген эдим.

Аражан. Болор, сен ле куучындажар ой өткөн.

Күреш. Учында ла көргөйс... (*Чыкты.*)

Алтын. Мен ле бодозом, Күреш жакшы уул. Сен эмди оныла жүрбес те болзог, ого чугулданба. Омок-седен ле уул болгон, эмди чек кубулган. Санааркап турган эмтир...

Аражан. Мен эмди оны көрөр дө күүним жок.

Алтын. Кумдузак келерден озо, Күрештен артык уул жок дебей кайттын. Эмди канайда берди?

Аражан. Андый уулар толтыра!

Алтын (*үүрезиниң жардын алаканыла таптап*). Же сен ойиненг өтпөзөг. Эки койон сүреле, бирүзи де жок артып каларын.

Аражан. Же Күреш ле керек жок.

Алтын. Андый да болгой. Мен сеге бир неме айдайын деп келгем.

Аражан. База ла Кумдузак керегинде болбой кайдар?

Алтын. Жок. Фермада улус једишпейт. Уй саарга барарын ба?

Арајан. Жок, байла, барып болбозым...

Алтын. А не боло берген?

Арајан. Удабас город јаар јүре берерим.

Алтын. Анда нени эдетен?

Арајан *(туктурылып)*. Нени тейдинг бе? Анда ла көрүнер...

Алтын. Сен јартын айтсан.

Арајан. Жок...

Алтын. Онызы бойында туру. *(Пауза.)* Репетицияга улус јуулып калган болор. Барак.

Арајан *(көзнөктөн көрүп)*. Кумдузак келедири.

Алтын. Чаптык этпейин. Тын удабагар. *(Чыкты.)*

Арајан күскүге көрүнүп, чачын тарайла, газет кычыраачы кижилер болуп отура берди. Эжик токулдайт.

Арајан. Киреер *(газетин кычырганча)*.

Кумдузак *(каткырып)*. Политикала кожо Кумдузак та ундылган болбой?

Арајан *(газеттин үстүнөн карап көрүп)*. Јилбүлү статья бар.

Кумдузак *(шляпазын орыннын үстүнө салып)*. Кычырганын ла космонавттар болбой кайтсын?

Арајан. Космонавттар керегинде кычырарга чын сүрекей сүйүп јадым.

Кумдузак *(колдорун плащтын кармандарынан чыгарбай, газет јаар карайт)*. Космонавттар керегинде бе айла космонавттардын бойлорун ба?

Арајан. Андый уулдарды сүйүбесте, кемди сүйүтөн? *(Космонавттын откритказын көргүзөт.)* Башка ла уул!

Кумдузак *(коштой отуруп)*. Черүде болгон болзом, Кумдузак та космонавт болбой.

Арајан. Ол тушта сени ошон до көп кыстар сүйүр эди.

Кумдузак. Онын ла учун эмдиге јетире бир де кыс сүйүбегени ол болбой.

Арајан. Онызы төгүн.

Кумдузак. Јердинг үстүндө сенен јараш кыс жок. *(Кучактаарга албаданат.)*

Арајан *(газетин ле Кумдузакты ийдип)*. Бу канайып турунг?

Кумдузак. Кижини жүреги токунабай, сени көрөргө келерде, качкан атазы. *(Ачынаачы кижини болуп, көзүнө жаар бурылды)*. Мен болуп ла калган уул эмтирим...

Аражан *(сол колын Кумдузактын жардына салып, каткырат)*. Кичинек бала чылап, оозун бүртейтпе.

Кумдузак. Кыстар сүүбезе, ыйлап та отурбай.

Аражан. Мындай уулга эмдиге жетире бир де кыстын күүни жетпегенине бүтпей ле турум.

Кумдузак. Орө кудай бу туру. Чынын айдадым.

Аражан. Кудай бар эмес, ончо ло немени ого не жарбыыр.

Кумдузак. Сен улустун кобын угуп турган ош-кожун.

Аражан. Городтон сеге кандый кыс письмо бичип жат.

Кумдузак *(орө туруп, күйсүгө көрүнип, галстугун жазайт)*. Оны кайдан уктуң?

Аражан. Улус айдыжат.

Кумдузак. *(Аражанга базып барып, жардын таптап)*. Төрөөн-туугандарым бичип жат деп, мен сеге канча катап айттым. *(Сананып)*. Баштапкы өйлөрдө сен ол керегинде сурабайтан жокпун? Келин-кыстардын кобынтын укпа. Ырызын ычкындын.

Аражан. А сен айыл-журтту, бала-баркалу турун не.

Кумдузак *(чочып)*. Бу сен канайып турун? Биле бар болзо, мен бу жерге келбес те эдим. Жок ло жердин немезин айдар кандый улус эди. *(Пауза)*. Болор, ол керегинде база катап куучун болбозун. Сүүнчилү неме айдарга келгем, коп угала, өкпө-буурум түрүлө берди. *(Санааркаачы кижини болот)*.

Аражан. Төгүн болзо, чугулданба. *(Керекти жымжандып)*. Андый сүүнчилү нени айдарга?

Кумдузак *(күлүмзиренип)*. Айдайын ба, айтпайын ба?

Аражан *(жүлбиркеп)*. Айт, айт.

Кумдузак. Бойдон-бош жүрөргө күч те боло берди. Айыл тудар жажым да жетти.

Аражан *(утюгла кофтазын түзөдүп)*. Алтайда айыл тудар агаш жок эмес. *(Каткырат)*.

Кумдузак. Мен кижини алар керегинде айдып жадым...

Аражан. Алтай ичинде жараш кыстар жок эмес. Сендий уулга кандый ла кыс барар.

Кумдузак (*каткырып*). Жок, сен эрмекти өскөртө куучындаарга билетен ле эмтирин. Меге жердин үстүнде сенен өскө кем де керек жок. Сен онызын ондозон.

Аражан (*каткырып, столго калаш тургузып, чай урат*). Сенин куучынын уккан кижинин бажы чын ла айланатан эмтир. Кейленгенче, отуруп чайла.

Кумдузак (*айактан ичип*). Чайдын жакшызын! Көп лө жерлерге жүргем, же мындый амтанду чай ичпегем. Меге мындый ла чай азып беретен кижин болзо...

Аражан (*каткырып*). Чай кайда барар ол, ич ле. Капшайла. Улус репетицияга жуулып калган болор.

Кумдузак (*стаканды туура тургузып*). Тойдым-ток. Мендебе, көөркий.

Аражан (*бийик чончойлу туфлязын, панамазын кийип*). Городтон желген артист ойын-жыргалды качан көргүзөр деп, улус ай-кулагыма амыр бербей барды.

Кумдузак. Клубта мен иштеп турган кийининде керек сүрекей болор эмей. (*Жаан сабарын көргүзөтө.*) Мен белетеген ойын жыргалга Москванын да албатызы кайкажар.

Аражан. Болор. Капшай барак.

Кумдузак (*шляпазын кийип, Аражанды токтоdot*). Акыр-акыр, мен сеге база ла бир неме айдайын.

Аражан. База не боло берди?

Кумдузак. Мени городтын театрында иштеерге кычыргылайт. Бүгүн бичик келген. Бу деремнени таштап, городко кожо жүре берек.

Аражан. А мен анда нени эдетем?

Кумдузак. Экү журтаарыс. Мен артист болзом, сен де макта жүрерин. Кандый деп бодоп турун?

Аражан. Та, кайдаг билер оны...

Кумдузак. Менин жүрегим сыстатпа, капшай биригип журтайлы.

Аражан (*аланзып*). Жок, билбей турум. (*Сананып.*) Озо энемле жөптөжөтөм.

Кумдузак (*Аражанды өрө көдүрүп*). Мен сени мында ла алып жүрерим. (*Туранын ичине эбире апарат.*)

Аражан (*каткырып*). Же болор. Болор эмес пе?

Кумдузак (*Арајанды колынан тўжўреле*). Бастыра Алтайга жарлу той эдерис!

Кумдузак бижелеп эжик жаар једил барала, эжикти ачып,
Арајанды ээчий чыкты.

Кōжōгō.

ЭКИНЧИ КАРТИНА

Керек ол ок турада одаўп јат.

Токна (*квашня булган*). Тўни-тўжиле клуб кичебей, ого јўк калаш быжырып койзон кайдат.

Арајан (*счет салып, нени де бичип*). Кижиди отчет белетеп божобойт, а слер дезе клуб ла клуб...

Токна. А сен ижинди табыштырып турган ба?

Арајан. Онызын кем айтты?

Токна. Байа фермадан келедеримде, председатель айткан. (*Квашняны туура тургузып, ўстўн коларткышла јабат.*) Сени кыстарла кожо иштезин дежет. Олорло кожо уй не саабас?

Арајан. Јок.

Токна (*самоварга суу уруп*). Уйалбай уйде отураган ба?

Арајан. Деремнеде јадарга кўўниме тийген.

Токна. Айса городко барып ўренерге бе?

Арајан. Уренбей де, а...

Токна (*картошко сойып*). Сен кыстарла кожо фермага барбаганына, мен уйаладым. Улустын куучынын угарга кўўниме тийди.

Арајан (*барып, суу ичеле*). Айттырганына кижиди олор эмес.

Токна. Андый болзо, печкенин ўстўнде ле отур.

Арајан. Эне, мен слерге бир неме айдайын, чугулданбазаар ба?

Токна (*орō тура конуп*). Не болды? Айт!

Арајан. Јок. Айтпазым. Коркып јадым...

Токна. Чугулдабазым, айт.

Арајан. Мени Кумдузак сōстōгōн. Городко јўре берерис деп айдат.

Токна (*кайкаганына картошко сойып турган бычагын ычкынып*). Бу неме дейт мынызы!

Аражан. А мен сөзим берип койгом.

Токна (*ичкери базып*). А-а кудай, кижинени ле угатан туру не! Мен тирүде андый неме болот эмеш пе!

Аражан *ястыкка көңкөрө* жадып, ыйлай берди.

Токна. Жок, сен жүүле берген болбойың (*Арбанып, аяк-казанды ары-бери ийдет*). Акыр, ол городтың кабалери бого келзин, мен ого деремнени көргүзерим.

Аражан (*ыйлап*). Кумдузакка барбазам, сууга калып ийерим. (*Там ла тыгыда ыйлайт.*)

Токна. Жок, сен меге бүгүн сабадарың!

Аражан (*тура жүгүреле, чемоданын алды*). Эмди ле жүре берерим. (*Эжик жаар басты.*)

Токна *түргөн тура конуп, кызынын колындагы чемоданын ушта тартты.*

Аражан (*энези жаар чугулду көрүп*). Түңгей ле жүре берерим!

Токна (*коларткыш алып, кызын сабийт*). Ме сеге эр, ме сеге Кумдузак!

Аражан орында ыйлап жадыры.

Көжөгө.

ЭКИНЧИ ОЙЫН

УЧИНЧИ КАРТИНА

Кумдузактын туразы. Столдың үстүндө бичиктер чачылып калган. Полдо жырткан чаазындар ла танкылаган папиростордың учы. Кумдузак чоокыр носокту буттарын орынның белине чирей тееп алган, бойы гитара ойноп, танкылап жадыры.

Кумдузак (*бир эмеш ойноп жадала, өрө туруп, отурды*). Акыр, мен ол Аражанды аларым деп төгүндерин төгүндөп алала, эмди канайда айрылайын? (*Туруп, нени де сананып, туранын ичиле базат.*) Тфу, бу мен неге санааркап тургам. Аражаннаң да болгой кыстарды бутка согуп, төгүндөп туратам. Ол не де эмес. (*Папирозын күүдүрүп.*) Сангыс чылап жапшынып турала,

тошко тайкылгандый барып түжер болдыг ба?! (Пауза)
Андый жыпылдууш кыстыг адаанын алар кижиге чык-
пас болбой... (Пауза.) Токна мени Арајанды чын ла-
аларга турган болор деп, (өткөнүп.) «Короттыг каба-
лери кайыш јидин!» — деп канкылдаган атазы. (Кат-
кырып, орынга јадала, гитаразын ойной берди.)

Эжик токулдайт

Кумдузак (папирозын таштап). Қиреер! (Гитара-
зын там ла тыгыда ойнойт.)

Арајан (колында чемоданду, күлүмзиренгенче ки-
рип келди). Кудаг ла дезен база, бу не аайлу танкыла-
ган?

Кумдузак (туруп келеле, билбеечи болуп). Бу
сен чемоданду кайда барадырын?

Арајан. Энем божотпогон. Је мен качып келдим.

Кумдузак (өдүгин кийип). Сени кычырган кижиге
бар эмес, не келдин?

Арајан (косынказынын учын тиштеп). Кожо јур-
таак деп, сен бойыг айтпай кайттыг...

Кумдузак. Бу сен јүүле берген болбойыг. (Стол-
догы бичиктерин ары-бери чогот.) База бир беш ай ки-
ре сакып ал деп, мен сеге канча катап айттым. Энег
јөпсинбей турганда, бис не биригетенис?

Арајан (чемоданына отуруп). Мен энемнен не су-
райтам?

Кумдузак (стенедеги галстугын алып кийет). Ја-
рабас деп айдадым, божогоны ла ол.

Арајан (түрген кайра бурылып). Мен сенле јур-
таарга келгем. Канайдатан эдинг, кайда да барбазым.

Кумдузак (ары-бери телчип). А мениг сенле јур-
таар күүним јок болзо, канайдарыг?

Арајан. Сен андый болзо, мени тегин јерге не сөс-
төгөг?

Кумдузак (столдогы бичиктерди јуунадып). Ой
өткүрер керек болгон...

Арајан (ыйламзырап). Алты айдыг бажында бир
баланыг адазы болорыг, оны билеринг бе?

Кумдузак. Бу мынызы нени айдат?

Арајан (ыйлап). Баланыг адазы болорыг!

Кумдузак. Мени төгүндеп болбозыг.

Аражан (өрө туруп). Сен мени эл-жонго уятка түжүреле, үн айтырбаска ба?!

Кумдузак (көзүнөктөн карап көрөлө). Тегин жерге өкпөөрбө. Ол керегинде айла жуучындажарыс. (Колун Аражаннын жардына салып, токунадат). База эмеш сакып ал. Болор. Алтын келедири. Ого нени де айтпа, же бе?

Аражан тескери бурылып, унчукпайт. Алтын кирди.

Алтын (Аражан ыйлап турганын көрүп, ичкери басты). Калак-кокуй, не боло берди?!

Аражан унчукпайт. Кумдузак плащын кийет.

Алтын. Же не болды, айтсаң, экем?

Аражан (көзинин жажын арчып, өкпөзиреп). Не-еде эм-е-ес.

Алтын (Кумдузактан). Сенин жылыгың болбой кайтсын?

Кумдузак (кылас эдип көрөлө). Кижн шылаарга сен прокурор бо? Меге слерле калыражар ой жок. (Чыкты.)

Алтын (Аражанга коштой отуруп). Сокты ба? Не болгонын жажырбай айтсаң.

Аражан. Ол мени күнүң ле сөстөгөн. Эмди једип келеримде, сүрүп јат.

Алтын. Андый ок деп бодогон эдим ле. Санааркаба. Карын бирикпенеер јакшы. Кумдузак бала-барказын, үйин таштап, акча төлөөрннен качып јүргени керегинде бичик келген. Ол учун ол бажын сыйматпас болбой.

Аражан (өрө туруп). Андый кара санаалу көрмөс болгонын билген эмезим.

Алтын. Алдырбас, бир ле болгон немени канайда-рын оны.

Аражан. Ол ло таңманын керегинде Күрешле де ыраштым.

Алтын. Чын. Кумдузак јараш та болзо, Күрештин сыңар будына да турбас. Мен сеге ол керегинде канча ла катап айткам.

Аражан (көзинин жажын арчып). Учы-түбинде мындый болорын жем билген... (Ыйлайт.)

Алтын (*Арајанның чемоданын тудунып*). Же, болор, Қапшай барак.

Арајан. Энеме уйалбай, канайып баратам?

Алтын. Кем жок. Мен куучындажарым. Ол ондоор, килеер.

(Чыктылар.)

ТӨРТІНЧИ КАРТИНА

Керек Арајанның туразында өдүп јат.

Кумдузак (*санааркаганына шляпазын ары-бери айландырып отуры*). Јүрүмде јангыс катап јастырдым. Бир јаманым таштазан.

Арајан (*айак-казан јунуп*). Эткен јаманыңды өлгөнчө ундыбазым.

Кумдузак. Тегин јерге чугулданбазан. Мен сенин ле учун иштег чыгарттым. Јуунда меге не аайлу адыл-дылар. Же мен ого чугулданбай јадым. Бала-баркалу үйимди таштаган учун бажымды база сыймабас. Меге килезен.

Арајан. Киле, киле. (*Өткөнөт.*) Мынан озо нени сананган?!

Кумдузак. Учы-түбиндеги јүрүмин кижн билер эмес. (*Пауза.*) Өөн-бөкөнди ундып, бир ле болгон биригип јуртайлы.

Арајан. Жок! (*Айак-казан јуунадып.*) Сендий кейкебизин таңмала јуртаганча, эр-јажына јангыскан јүрейн.

Кумдузак. Мен кижининг калганчызы ба?

Арајан. Андый јакшы кижн болорыңда, бала-баркалу үйингди не таштаган?

Кумдузак (*отура түжүйп, санааркай берди*). Ол бойы бурулу.

Арајан. Эмди мени төгүндеп болбозың.

Кумдузак (*өрө туруп*). Биригип јадарына јөпсинбей турган болзон, мени кыйнаба, кайда да комудабазым деп сөзинг берзен.

Арајан. А-а, сен јуртаарга эмес, жаруузына турарынаң коркып келген туруң не! Сендий таңма учун уйалбай комудап баратан турум. Кудайдың учун мынаң кедери тайыл!

Кумдузак (өрө туруп, шляпазын кийет). Жакшы болзын! (Колын Аражанга сунат.)

Аражан (туура базып). Капшай жүр. Сени көрөр дө күүним жок.

Кумдузак сананып турала, түрген бурылып, чыкты.

Аражан күскүниң жанында жаранып турарда. Алтын кирди.

Алтын (тынастап). Кумдузак атанарга машинага отурды.

Аражан. Атангай ла, керек беде.

Алтын (йүрезин кучактап). Оныла барбаганыга мен сүүнедим. (Пауза.) Ундып койтырым, бүгүн Күрештинг тойы. Сени келзин деп кычырган.

Аражан. Жок. Мен эмди ого кандый көзимле көрүнетем. (Санааркан). Конторага барак Мен жашөскүримниң фермазына барарга суранатам.

Эжилези чыктылар.

Көжөгө.

Учы.

ЧЕРҮДЕН ЈАНБАГАН УУЛДАРГА

Телекей үстүлө катап ла
Кара булуттар жылыжат.
Совет ороон жоткондорго
Удура омок, бек турат.

Ак-жарыкта албатылар,
Советтин уулдары, слерге көргүлейт.
Телекей коруган слерге иженип,
«Тыгынбас куйагыс бар» — дешкилейт.

Мен билерим, күч слерге,
Je слер күчтү чын, уулдар.
Солдат болгом, билерим мен,
Сертелен, белен, кару најылар.

Мен билерим, слердин чемодан
Белен болгон бери жанарга.
Канчагар магазин керий баскан,
Кыстарга белөк садып аларга.

Садып алганаар, белен болгон.
Энеерге база нени де алганаар.
Школдо кару сыйнаарга слер
База нени де алганаар.

Кенейте приказ: жандырбас!
Jүректер тын согулган, уулдар!

Je слер ончозын јарт билереер,
Черӯде јүрген сергек најылар.

Эмди слер ойто тозуулда:
Кезигеер бийикте, кезигеер талайда.
Слерди энегер сакуп јат,
Je слер келбezeер бу јылдарда.

Амыр учун слер келбezeер,
Калык-јон учун слер келбezeер.
Онын учун, кайран энелер,
База ла эмеш сакуп јүрүгер!

ТАҢ ЧОЛМОН

Атлант тенгистин ары жанында
Амадудый ыраак, о Куба ороон!
Күнбадышта тенгери учынан
Күйүп чыктын, Таң Чолмон.

Бийикте көчкүн булуттар жылыжып,
Фидельдин эрчимдү үнин экелди.
Көөркий гитаранын үнин угуп,
Көксимде жарык түш түжелди.

Туйук кара сагалду улустын
Турумкай рядында тургандыйым.
Колдын бажына мылтыкты көдүрүп,
Кубага мак! — деп кыйгыргандыйым.

Анзырап Кубага табарган өштүлөр
Алтайыма менин тийген немедий.
Аттырган кубинец уулдын эдинде
Ачу корголжын төжимде немедий.

— Кел! — деп, Куба кычырган болзо,
— Тартыш! — деп, жакарган болзо,
Жайым учун, амыр учун
Жалтанбай, бажымды салар эдим.

Бирлик Кубанын жайымы учун
Бир болужым жетирер эдим.
Жайымга чыккан албатызына
Жакшы сөзимди айдар эдим.

Калапту уулдарды ичкери баштаган
Командир жуугында турбазам да,
Калапту эрлерди аштатпас
Казанчы кижиге болбозым ба!

Атлант теңистин ары жанында
Амадуудый ыраак, о Куба ороон!
Күнбадышта теңери жуугынан
Күйүп чыктын, Тан Чолмон!

КӨЛДӨГИ КӨБҮКТЕР

Амырап јаткан көк көлдө
Араайын-араайын көбүктөр өчөт...
Јымырап јаткан бу көлдө
Јайканып куу түш көрөт.
Јаш мажакка кан салып,
Јалакай јалкын јалт эдет.
Қуунын јунғына јожу табарып,
Қуулгазынду көбүк јарыла берет.
Тымыкка кулагым шығырап туру,
Тынду сөстөр бичип турум.
Јерим дөзе сананып калтыр,
Санааркаган энедий, тымый бертир.
Телекей силкинер коронду јарылыш
Биске эмди не керек!
Ок-тарылу оталыш
Орчылан үстүне не керек!
Айланып јаткан бу көлдө
Араайын-араай көбүктөр јарылзын!
Апагаш куу сууда
Амыр-энчү јүзүп јүрзин!
Тозыр көбүктөр өчөт, јарылат...
Төрөлим амыр уйуктап јат.
Јалкын мажакка кан салат.
Јүрегим сүүнип, тын согот!..

ТЕЛЕКЕЙ БУГУН САҢ БАШКА

Көбү јажыл өлөнгө
Көбжү эзин тымыды.
Ийиктелип томонок

Икили тартып ойноды.
Бүгүн телекей саң башка:
Биске сүүнип тургандый.
Жараш таңдак бажыска
Жабылып түшкен арчулдый.
Узун жолго мени үйдежип,
Унчукпай не турадын?
Жалакай көзинг мелтиреп,
Жажу, жажу не жүрөдиг?
Эбирип ойто келерим,
Эжим, кунукпай сагып жүр.
Эт-жүрегинге ижемчининг
Эржинезин кичееп жүр.
Бүгүн телекей саң башка:
Бисти уткып тургандый.
Томонок десе жаныска
Икили ойноп тургандый...

АДАРУНЫҢ КОЖОНҒЫ

(балдарга)

Тынатан кейис ару деп,
Тызыражып, көк чыкты.
Көпөгөш көзи мелтиреп,
Көөркий чечек жайылды.

«Кей ару-у, кей мөдсү-ү,
«Кей ару-у, көй мөтсү-ү,
— Сары адару кожондойт,
Сагалын сыймап оморкойт.

Ак чечектү жаланга
Адару туулап тың учат.
Ойноп жүрген балдарга
Ойто ло мынайда кожондойт:

«Жас жылу-у, жас мөтсү-ү,
Жаш бистерге макалу-у-у!»

ӨЙДИҢ, ЖУРУМНИҢ НЕКЕЛТЕЗИ

Украинанын 69 жашту колхозчызы, Социалистический Иштин Геройы Надежда Григорьевна Загладанын «Аш өскүрөөчинин адын уятка түжүрбегер» деп статьязы жангыс ла аш өскүрөөчилерди эмес, анайда ок өскө дө иште тургандарды санаа алындырып, бойынын шүүлтезин айттырат. Чындап та, ак-чек иштейин, жүрейин, элдин-жоннын жөөжөзин, керегин жичеейин деген күүн-санаалу кижини жүрүмдө, иште учурап турган једикпестер токунатпазы јарт.

Шебалиндеги ансовхозтын Кумалырдагы фермазынын озочыл иштү малчызы, областной Советтин депутаты Матрена Андреевна Юхтуева нөкөр Загладанын статьязы керегинде угала, мынайда айткан: «Батаазын, балдар, ол өрөкөн бистин совхозко база келип барган болбой. Онын коскорып турган једикпестери, көдүрип турган сурактары бистин де јерде бар ине. Эдип јаткан кезик иштеристи көрөр болзогор, торт ло кайкараар. Темдек эдип бу менинг торбоктор јайладып турган Туйук деп јаан өзөкти ајарып көрөли. Алдында жылдарда бистин ферма мынаг ума јок көп өлөг эдетен. Мынын өлөгин колло до эмес, машинала оозынаг ала бажына чыгара чаап алатан ак та, түс те јер. Ого үзее-ри келип иштеерге јурттан ыраак та эмес. Эмди камык чабынды чек ле үрөп салдылар. Шебалиннин ончо организациялары, учреждениелери мынаг одын кезип, промартель дезе пилорама тургузып алган, агаш јарып јат. Одын кезип турган јерди көрөр болзогор, анда чачылган агашка, өртөлбөй, јуунадылбай арткан быдактарга өлөг чабардан болгой, базарга да коркушту. Ке-

дертинен тракторло пилорамага агаш тартып турганын көрөр болзогор, одорго, чабынга кыскамгы эдип турганы сырагай жок. Агашты жагыс јолло тартпай, түмен тоолу јолдор эдер, а кыртыжын агашла сойо тартып койгон јерден өлөң чыкпас. Ого үзеери, јаскы суулар кыртыжы јымжак јерди јыра јип, јуукалар эдип койот. Бу јакшынак чабынды мынайып үреп турганын ферманын, совхозтын јаандары көрзө дө, кыгыс та эдип унчукпас.

Агаш кессин деп совхозтын јерин белеттү-эштү берип тургулаарда, агажын алыгар, је јерин үребегер деп јакарып, ол јакарунын бүдүп турганын келип көрүп туратан болзо, база мындый неме болор бо?

Эмди бу өлөң эдетен элбек јерлү өзөкти үреп, онын артканына мал јайладып, өлөң эдип турган јерин көрөр болзогор, база сан тескери. Кайткан кижии тайгадан өлөң эдип, ого мал кыштадат? Тайга — јайлу эдетен јер ине.

Јайгы өйдө тайгада серүүн, кандый ла мал јакшы тойынар. Бистинг ферма дезе өзөк ичине, айылдын јагына мал јайладып, тайгадан барып өлөң эдип јат. Је ол до өлөңди тузаланып турган болзо, база да кем жок болор эди. Көдөти бажына коно једип, коно-түне јадып, үч жылга улай эткен өлөңнинен мал бир де айрууш өлөң јибеген. Эмдиге анда кышту тутпаган. Былтыр ого кыштадарга апарып јаткан торбокторды јолой кар алып, једип болбогон. Ойто чанакту тартарга келишкен. Туйуктан өлөң эдип, Көдөтиге мал јайладар деп, чат айдып чөкөдим».

Матрена Андреевнанын бу айтканы сүрекей чын, ненинг учун дезе жагыс Кумалыр эмес, өскө дө кезик јерлердин мал кыштадып, јайладып турган јерлерин көрөр болзогор, чек сан башка. Меестү, акту јерлерге уй јайладып, аралду, аркалу јерлерге кой кабырып јат. Иштин мындый башкартузы жагыс ла Матрена Андреевна Юхтуеваны эмес, өскө дө малчыларды кайкадат.

Матрена Андреевна Юхтуеванын ла Валентина Семеновна Белешеванын иштеп турган иштери башка да болзо, нөкөр Загладанын көдүрген сурактары аайынча айткан шүүлтелери жагыс болды. Нөкөр Белешева Шибалиндеги совхозтын бу ок фермазынын озочыл иштү уй саачызы. Бу фермада, Валентина Семеновна чылап, былтыр көп сүт сааган кижии жок. Ол тогус айдын

туркунына 35 уйдын кажызынан ла 1168 литрден сүт сааган. «Бистин ижисте бир кезек једикпестер эмес болзо, саап алган сүдистин арбыны мынан чик јок көп болор эди» — деп, уй саачы айдат. Валентина Семеновнанын айдып турган шүүлтезин ајаруга албаска болбос.

Фермада салам, өлгөн кертетен, оны суунын буузыла јибидетен јакшынак јазал бар. Ол машина 1960 јылдан бери тузаланылбай туруп јат. Бу јакшынак јазалды тузаланбай турганынын шылтагы незинде дезе, совхозто бу иште иштеген кижиге јал төлбөйтөни плановый бөлүкте көрүлбеген эмитир. «Өткөн јылда кышкы дворго уй саайтан «Елка» деп јазал тургузарда, мен уй саачы-механик болуп иштеп, азырал белетейтен ончо ишти эдейин, јалыма үзеери айына 20 салковойдон јал акча кожугар деп сураарымда, совхозтын директоры нөкөр Синцов јөпсинген, је бир ай иштеген кийининде плановик оны јаратпай, менин ишјалымды төлөтпөгөн. Менин кийинимде оны иштеткен де кижии јок» — деп, эмди ферманын электростанциязынын моторист-механиги Иван Затеевич Белешев куучындайт. Бу фермада сааган 150 уйды јакшы азырал белетеп, кичееп азыраган болзо, уйлар сүтенип, үзеери 20 салковойдын сүдинен болгой, эки де јүс салковойдын сүдин саап алар арга болгон. Кургак саламды анайда јайып берзе, уй качан да јибес. Күнине бир-эки килограмм кожумак азырал бергенде, уй канайып сүтөнер, ого канайып тойынар? Уйлар јибей турган садамды кертеле, јибидип, ого бир эмеш аштын јармазын, тус кожуп ийген болзо, кандый јакшынак азырал болор эди.

Калганчы өйлөрдө кайда ла уй саар ишти элбеде механизировать эдери башталды. Бу сүрекеј тузалу керек. Уй саачылардын ижине көп јенилте эдилген.

Колло сааганда бир уй саачы 12—13 уйдан көп саап албайтан. Электричествонын болужыла бир уй саачы дезе 50—60 уйдан саап јат.

Је бу ишти чокум төзөп, кичеemelдү башкарбай турган јерлерде иштин арбыны өспөй туру. «Бистин фермада 150 саар уй. Олорды кышкыда да, јайгыда да солынтызы јогынан 5 кижии саап турус. Јайгыда уйларды азыраар, јадынын арчыыр эмес, үч те кижии саагадый болгон» — деп, ферманын озочыл уй саачызы нөкөр Белешева сүрекеј јолду айдат. Уч кижии эдетен ишти

нининг учун беш кижиге эдип турган дезе, совхоз уй саайтан «ёлка» жазалды жайгыда уй саап турган жерге апарып тургуспаган. Оны апарып тургузарга көп күчтө, жазал да керек жок. Жаңыс ла 400 метр кирези жерге электричествонын эмизин чөйип апарар керек болгон.

— Совхоз 400 метр жерге электричество өткүрөтөн эмик таппаган учун, «ёлкага» саап темиктирип алган уйларды «УДС»-ле саап, коркуш шыраладыс — деп, Топучийдин уй саачылары айдыжат. Совхозто мынча кирези жерге жеткедий эмик табылбас эмес, ишти механизировать эдер, арбынын бийиктедер керекке кичеемел жок болуп турганы кайкамчылу.

Шебалиндеги совхозтын Кумалырдагы фермазында малчылардын, жалаң ижинде иштеп тургандардын айткан база бир шүүлтөзи — иштин дисциплиназын көдүрери керегинде болды.

— Ишти жаңыс ла бүдүрери эмес, оны башкараары да жанынан жедикпестер бар — деп, ишмекчи Курносков Иван, звеньевой Денежкин Прокопий ле өскө дө нөкөрлөр айдыжат.

Олордын айткан шүүлтөзи мындый: кандый ла ишти бүдүрөрдө, ол учун төлөйтөн ээжи — норматив жаңыс болор учурлу. Же Шебалиндеги совхозто андый эмес. Плановиктер солынган болзо, иштин нормативи база өскөлөнөр. Темдектезе, аштын саламын обоолооры өткөн жылда өлөң обоологонынан эмеш ле жеңил болгон. Быыл дезе тегинге жуук болуп калган. Саламды обоолоор тушта онын ишжалын эскидеги ле ээжи аайынча төлөөр дешкендер, эмди качан иш бүдүп, ол учун акча төлөөр тушта, баазы кубула берди. Мындый учурал жаңыс ла салам обоолоштонг эмес, өскө дө иштерденг болгон.

Эткен иш учун материальный жанынан жылбүлү болоры жаан учурлу керек. Оны чике төзөөри — башкараачы кажы ла ишчининг кыйалта жогынан бүдүрөтөн агару кереги болор учурлу.

Надежда Григорьевна Загладанын статьязы ла ол аайынча улустын айдып турган шүүлтөлери сүрекей чын. Эмди жаңыс ла жер ижининг ишчизи эмес, анайда ок өскө дө иштерде тургандар бойынын ижин канайып бүдүрүп турганын ончо жанынан шүүп көрөр ой жеткен. Жуук өйлөрдө коммунизмнин эжигин ачып кирерге белетенип тура, эмдиги иште бар жедикпестерге жөпсинер-

ге болбос. Оны жоголторына кажы ла кижн јенин шы-
манып, ак-чек туружар учурлу. Бу јангыс ла бугунги
куннин эмес, анайда ок келер де ойдин јан учурлу
кереги.

С. КАТАШ,

филологический наукалардын
кандидады.

МОРАЛЬНЫЙ КОДЕКС КЕРЕГИНДЕ ШУУЛТЕЛЕР

«Кижиге кижиге наҗы, нөкөр лө карындаш»

* * *

Коммунизмди тözöp тургандардын моральный кодексиге, öскө дө нравственный ээжилерле кожо, жүрүмде кыйалта јок бүдүретен ээжи боло берди. Ол ээжи јокко бистинг жүрүмис чындык эмес болор эди. Улус бойлоры ортодо килеңкей болотонь ла күндүлү көрүжетени, кижиге кижиге наҗы, нөкөр лө карындаш болотонь сүреен јаан учурлу ээжи болуп јат.

Советский кижиге качан да болзо, кайда да жүрзе, наҗылык ла нөкөрлик болорьна күүнзейт. Бисте кажы ла кижиге сүүмјиге, ырыска ла јаан једимге иштеген нөкөрлөриле кожо једип јат.

Бистинг ороондо кажы ла кижиге коллективте. Бир канча јыл мынанг озо шведский журнал искусствонь ла культурань ишчилерине «Ырыс дегени не?» — деп суракту анкета ийген. Атту-чуулу советский писатель Алексей Толстой ол суракка каруу эдип мынайда бичиген: «Өзүмди јерден кодоро тартала, үрен өспөс кумак јаар таштап ийзе, ол өспөй јат, анайда ок кижиге... Советский кижининг ийде-күчи албатыла бек колбулу болгоньнда».

Советский албаты коммунизмди тözöp, бүдүрип тур-

ган бирлик, качан да бузулбас, бектен бек коллектив болуп јат деп, советский государствонун бастыра историзы керелейт. Бистин албатынын најылык, нөкөрлик ле карындаштык болгоны анчадала уур-күч өйлөрдө сүрекей јарт көргүзилген.

Бистин общественный стройдын бек болгоны, советский улустын моральный турумкайы ла бирлиги Ада-Төрөл учун Улу јууда јарт көргүзилген. Советский албатынын морально-политический бирлиги ле најылыгы бу јуунун жылдарында там бек боло берген. Советский улустын најылыгы, нөкөрлиги ле карындаштыгы там тынгыган. Темдек эдип Туулу Алтайды алалы. Мында јуртаган алтай, орус ла өскө дө национальносту улус Ада-Төрөли учун Улу јуунун фронтторында ла албатынын хозяйствозынын бастыра бөлүктеринде кожо тартышкан. Советский Союзтын геройлоры деп бийик ат-нереле адаткан улустын тоозында Туулу Алтайдан јирмеден ажыра кижн бар. Олордын ортодо орус-тар Налимов, Стяжкин, Семенов, алтайлар Казаков ло Тартыков, казактар Туганбаев, Елеусов ло оной до өскөлөри.

Бу күндерде Туулу Алтайдын ишкүчиле јаткандары коммунистический строительствонун туружаачылары болуп, бастыра күчин беринип иштеп, најылыктын, нөкөрликтин ле карындаштыктын јакшынак јозокторын көргүзөдилер. Бистин областта эмди коммунистический иштин озочылдарынын тоозы тогус јүс кижиден ажа берди. Бу күндүлү ат-нере эки јүс бежен кирези коллективке адалган. Коммунистический иштин мергендүчизи деп бийик ат-нерени ададары учун тартыжунын төзөлгөзи «бастыразы кажы ла кижн учун, кажызы ла бастыразы учун» деген јакшынак ээжи болуп јат.

Улус бойлоры ортодо килеңкей, өмө-јөмөлө јүрери јангыс ла кожо иштегени аайынча болуп турган эмес. Бастыра јүрүминде де улус најылык, нөкөрлик ле карындаштык болуп јүрөт. Улустын јүрүми андый болгонына бис темигип калганыс. Кезикте бис оны ајаруга албай, оны јаан учурлу ла терең шүүлтөлү деп көрбөй јадыс. Најы, үүре-јеле дегени јаан учурлу ла терең шүүлтөлү.

Бу шүүлтөлөрднн төс амадузы коллективти тынгы-

дары ла кижинин моральный чындыын онон ары өскүрери, најылыктын чындык учурын көргүзери болуп јат. Најылык чындык эмес болзо, коллективти уйдадып, јаан јастыралар эдерине јетирет. Најылыктын ла нөкөрликтин учурын јастыра билгенинен улам јастыра шүүлтелер болуп, једикпестерди јажырып туратан учуралдар бар. Онын учун чындык најылыкты ла нөкөрликтин јастыра билетенинен, улустар ортодо нөкөрлик колбуларды јастыра билетенинен анчадала јашкөскүримди корулаар керек.

**Кемди бис чындык нөкөр лө најы деп адайдыбыс?
Коллективизм дегени не?**

Нөкөрлөр деп бис ленинизмнин улу идеяларынын јенүзи учун кожо тартыжып турган улусты адайдыбыс. Нөкөрлөр бирлик амадуга — коммунизмге јүрүмнин бирлик јолыла барып јат.

Нөкөрлик колбулардын бек болотоны јүзүн-башка болордон маат јок. Кожо иштеп, үренип эмезе кожо амырап турган улус ортодо эн јуук нөкөрлөр бар. Улустын ортозынан бис бойыска најылар табадыс.

Најылар деп бис күндүлү көрүжип, уур өйлөрдө болуш јетирерине белен болгон, јүрүмнин кандый ла учуралында јөмөлтө јетирип, тузалу шүүлте айдып беретен улусты адап јадыбыс.

Чындык најыбысты кожо чыккан карындажыстый көрөдис.

Улу амадуны бүдүрери — ишкүчиле јаткандарды јайымдаары, албатызы јайым болоры учун, науканы ла культураны кижиликке тузалу эдип өскүрери учун кожо тартышкан улустын најылыгы историяда көп болгон.

Чындык најылыктын јозогын революционный пролетариаттын улу башчылары Маркс, Энгельс, Ленин көргүскендер. Маркстын ла Энгельстин јаркынду најылыгын эске алыналы. Маркс «Капиталдын» баштапкы томын бичип божодоло, Энгельске мынайда бичиген: «Сенин болушканыннан ла тоомјы эткениннен ол иш белен болды. Сен бастыра күчин беринип болушпаган болзон, мындый керектү ишти мен бүдүрип болбос эдим. Сеге быян айдып, сени кучактап турум! Менин күндүлү, чындык најым!»

Бистин ат-нерелү космонавттар Юрий Гагаринниң ле Герман Титовтын, Андриян Николаевтин ле Павел Поповичтин, Валерий Быковскийдин ле Валентина Терешкованың најылыгы советский улустың бирлик јилбүлү, агару амадулу најылыгын ла нөкөрлигин јакшынак көргүскен.

Чындык најылыктын јозогын бистин областьта агаш белетеечилердин Иван Каширский башкарып турган бригадазы көргүзет. Бу бригаданың члендери бойлорын најылар ла карындаштар деп, бригадирин бистин најыбыс деп айдадылар. Бистин областьта коммунистический иштин бригадазынын бийик ат-нерези эн озо бу бригадага адалган.

Ондой аймакта Калининниң адыла адалган ла «Путь к коммунизму» колхозтордын ортодо өмөлөжип иштеерин төзөгөни, бу эки колхозтын колхозчыларынын ортодо најылык коммунистический күүн-санааның јозогын көргүзет.

Чындык нөкөрлик ле најылык кижини бийиктедип јат

Нөкөрлөриниң шүүлтезин ајарулу угуп темиккен кижини јонго тузалу јаан керектер бүдүрерине күүнзейт. Нөкөрлөринин шүүлтези оны јастыралар эдеринен корулап јат. Кижиге нравственный јанынан өзөрине јаан болушты најылары ла нөкөрлөри јетирип јат. Коммунистический нравственность социалистический Төрөли оной ары чечектеери учун, коммунизм учун тартыжуда туружарын там ла эрчимдү эдип турган најылыкты јарадып јат.

Бойынын најызын эмезе нөкөрин сүүп турган кижини оның једикпестерин јаантайын таап, јалтаныш јоктон айдып турар. Нөкөриниң јастыразын јажырып турган кижини ол коомой најы болуп јат.

Көп учуралдарда јиит улус најылыктын ла нөкөрликтин учурын јастыра билип, нөкөри јастыра кылынарда, оны токтотпой, јастыразын айтпай, јалтанып турадылар. «Најызынын јастыразын јажырып турган нөкөрдөн ол јастыраны коскорып турган оштү артык болуп јат» — деп, Леонардо да Винчи айткан.

Најылык чындык болоры кандый ла айалгада кыйал-

та жок керектү. П. Вершигора «Ару күүн-санаалу улус» деп книгазында мындай учурал керегинде бичиген: бир ротанын командири жалтанбас жуучыл болгон. Же бир катап ол бир журтта аракыдайла, приказты бүдүрбеген. немецтерди партизандар жаар ийбеске, күрди бузар болло, буспаган. Оштүнийг автомашиналары, пехотазы ла танктары күрди кечип келген. Бурулу кижиге бир де килебейтен Ковпак бойы да оны бурулаарынан аланзый берген. Бу командирди азыйда сүүп турган комиссар Руднев оны адар деп жөп чыгарып, бурулаткан кижинин ордендерин бойы уштыган. Онон Вершигора комиссардын абразынын жаныла өдүп отурала, көрзө, комиссар ыйлап турган.

Коомой нажылар керегинде албатынын кеп сөзинде мынайда айдылган: «Көкүдип турган нажыны көрбөй, адылып турганын сүү».

Нажылар ортодо блаашту керектер ле удурлаштар боло берзе, ол нажылык бек бойынча артар ба? Нажылыктын төзөлгөзи текши жилбүлер ле бирлик амаду болзо, блаашту керектер ле удурлаштар нажылыкты бузуп болбос. Андый жилбүлер ле амадулар нажылыкты бузулбас эдип, там тыгыдып жат.

Андай нажылыктын жаркынду жозогын Советский Союзтын геройынын Александр Матросовтын ла Рашид Габдурахмановтын ортодо нажылыгы көргүскен. Олор военный училищеде кару нажылар болгон. Же бир күн түнде Матросов училищеде каруулда турарда, Габдурахманов кайдан да базып келген. Ол кемненг де сурак жоктон городко барып жүрген. Мени туйказынан божодып ий деп, Габдурахманов сураарда, Матросов ого жөпсинбеген, каруулдын начальнигине угузу эткен. Онон улам Габдурахмановты комсомольский организация комсомолдон чыгарган. Же бу учуралдын да кийининде олордын нажылыгы жоголбогон. Олор онын да кийининде жакшы нөкөрлөр болуп жүргендер.

Олор бойларынын күүниле фронтко кожо баргандар. Габдурахманов фронтто ат-нерелү тартышкан, оны комсомолго ойто алгандар. Олор фронтто до кару нажылар болуп, кожо тартышкандар. Александр Матросов до Рашид Габдурахмановтын нажылыгы чындык, текши жилбүлер, бирлик амадулар ажыра төзөлгөн нажылык болгон.

Нажылыктын бек болоры онын башталганынан, онын

идейный тӱзӱлгӱзинен камаанду болуп јат. Најылар бойлоры ортодо духовный јуук, олордын колбулары јӱрӱмде ченелген болзо, андый најылык качан да артабас. Терен најылык јогынан ырысту сӱӱш те болбос, бек биле де болор арга јок.

Чындык најылык ла нӱкӱрлик—коллективизмде

Чындык најылык коллективти бек эдип јат. Улустын јакшынак најылыгы — кажы ла коллективтин ле онын бастыра члендеринин једимдеринин тӱзӱлгӱзи. Коллектив деген јакшынак сӱс кӱп улустын шӱӱлтезин, кӱӱнтабын ла ийде-кӱчин бириктирет. Најылык коллектив кандый ла кӱч керекти бӱдӱрер аргалу. Јакшы коллектив улустын јӱрӱмин јараш, јарык ла сӱӱмјилӱ эдип ийет. Шак андый коллективтердин бирӱзине бистин областыга гардинно-тюлевый фабриканын коллективи кели-жип јат. Ол фабриканын директоры нӱк. И. А. Грачев коллективти бирлик эдип, ишмекчилердин баштаачызы да, најызы да болуп туру. Чындык коллективизмнин јозогын Маймада ченемел-кӱрӱмјилӱ хозјайствонын уй саачылары кӱргӱзет.

Городто Виктор Паклинге башкартып турган строительдердин бригадазы најылык ла бирлик амадулу иштеп, коммунистический иштин бригадазынын адын адаткан. Туулу Алтайдын озочыл металлурктарынын, шахтерлорынын, агаш кезеечилеринин, сыр эдеечилеринин, мал ӱскӱреечилеринин коллективтеринин ады чуузы область ичинде ле онын тыш јанында да текши јарлу.

Коллектив кижиге јаан керек бӱдӱрерине ийде-кӱч берип, тартыжуга кӱдӱрип, уур ӱйдӱ јӱмӱлтӱ эдет. Коллектив—кижинин эн ле килемјилӱ, сагышту ла кату некелте эдетен најызы. Коллективизм ле нӱкӱрлик болуш кижини јакшынак јилбӱлер учун тартыжарына, уур-кӱчтерди ле буудактарды ӱдӱрине кӱдӱрип, јангыдан ийде-кӱч берип јат.

Советский улустын коллективизми анчадала энди, коммунистический обществонын элбеде кӱндӱккен строительствозынын ӱйинде, коммунизмнин материально-технический тӱзӱлгӱзин албатынын героический ийде-кӱчиле тӱзӱп турган ӱйдӱ, јаан учурлу болуп јат. Улус

бойлары ортодо мөрйөлөжип, там ла артык иштеерге, производственный пландарды ойинен озо бүдүрерге амадап, эрчимдү тартыжат.

Советский улус бойынын коллективинин једимдерин акту бойынын једими деп бодоп, бойынын предприятиези эмезе колхозы задачаларын јакшы бүдүрзин, ороонго там ла көп, бийик чындыйлу продукция берзин деп кичеенет. Јакшынак советский патриоттор Надежда Григорьевна Заглада ла Иван Давыдович Леонов албатынын текши јилбүзи учун кичеенип, јаан учурлу сурактар көдүргендер. Иштин озочылдары бойынын јилбүзин кичебей, государствонун текши јилбүлери учун јаантайын тартыжадылар.

Јаңыс ла бойынын јилбүзине болуп, бойынын ла јөөжөзин көптөдөргө, обществонун байлыгын бойына мензинип турган улус бисте де јок эмес. Бу ла јуукта Улаган аймакта уурчылар коскортырган. Олор саду өткүрип турган јерлерде иштеп турала, одус мун салковойдон ажыра акчаны ла товарды бойына мензинип алгандар. Ондой аймакта уурчылар Дубровицкий деп куурмакчыга баштадып, государствонун көп акказын ла јөөжөзин уурдагандар.

Албатынын јөөжөзин уурдап ла мензинип тургандарга удурлажа бастыра јон бирлик тартыжар учурлу. Бу тартыжуда бүткүл коллективтер туружып, государствонун байлык јөөжөзин корып алар керек. Уурчыларга, куурмакчыларга, карын алаачыларга удурлажа тартыжарында коллективтин учуры сүрекеј јаан.

Писатель Кузнецовтын «Чөрчөктин оној ары улалганы» деп книгазынын геройы уурчыларга ла куурмакчыларга мынайда айдат: «Слер клаптар ла коркынчактар, слерде јүрүм бар эмес, јүрүм ач-чек улуста бар. Олор јаңыс ла бойына болуп иштеп турган эмес. Олор јокко слер бир де күн јүрүп болбозыгар, олор слерди јалмуурла јалмап та салар аргалу. Олордын јүреги күн ошкош изү, олордын колдоры бек ле күчтү. Ол колдор кайкамчылу јараш јүрүм төзөп билер, андый јүрүмди төзөбрин кем де, качан да токтодып болбос».

Најылыкты јастыра билтип турган улус бистин јүрүмисте база бар.

Темдектеп мындыј учуралды алалы: Михаил ле Ве-

ра јакшынак најылар болгон, бой-бойын сүүшкен, той эпкөндөр. Озо баштап сүрекей карузычып жүргөндөр. Онын кийининде Михаил сууга түжеле, соокко алдырып, өкпөзинен оорыган. Вера озо баштап оны кичееп туратан, же оору удай берерде, Вера кунукчыл боло берген. Ол оорудан улам Миша туберкулезтон оорый берерде, Вера оны таштап ийген. Же өскө нөкөрлөри оны таштабаган. Олор Москва жаар телеграмма ийип, жаңы эмдер алдыртып, Михаилди эмдеткендер. Онын оорузун токтой берген. Профсоюзный организация оны курортко ийген. Шак анайып коллективтин бастыра члендери бир нөкөрүн түбектен айрып алгандар.

Коллективтин ийде-күчи ле салтары улусты најылыкту ла нөкөрликтү, бойлоры ортодо болушчан эдип ийет. Советский улус бойлоры ортодо киленкей, јакшынак сөстөрлө, чокум јөмөлтөлө болужып турган учун, олордын ийде-күчи там ла тынгып, уурларды өдөрине ле јаан керектер бүдүрерине, ийде-күчтери там ла кожулып турат.

Бистин улустын коллективизмге, најылыкка ла нөкөрликке темиккени советский кижинин бастыра жүрүмине, жылык-јаңына келижип калган. Коллективизмнин јаан учурын, најылыктын ла нөкөрликтин учурын чындык билип алганы бистин улуска коммунистический строительствонын задачаларын, коммунистический партиянын жаңы Проппраммазы тургускан улу задачаларды бүдүрерине болужар. Ол эмдиги өйдөги јаан учурлу жаңы керектерди бүдүрерине жаңы ийде-күчтер кожор.

Коллективизм, најылык ла нөкөрлик улусты кожо тартыжарына көдүрүп, бир кижинин ийде-күчин коллективтин ийде-күчиле көптөдип јат. «Кизи кижиге бөрү» деген буржуазный ээжини «кижиге кизи најы, нөкөр лө карындаш» деген коммунистический ээжи салып салды.

АЛТАЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ КРИТИКА КЕРЕГИНДЕ

Алтай литература — бистинг ороондогы көп национальностту албатылардын јинт литературазынын бирүзи. Онын учун бистинг литературабыстын өзүми советский өйдө алтай албатынын јадын-јүрүминдеги болгон јаңы кубулталарыла, јаңы једимдериле колбулу.

Төртөн жылдын туркунына алтай литература бир кезек једимдерге јеткен. Бу өйдинг туркунына алтай албатынын ортозынан көп тоолу писательдер чыккан. Олор бистинг јинт литератураны художественный бүдүми де, идейный учуры да, жанр да јаанынан јарандырган. Андый писательдерге М. В. Мундус-Эдоков, П. А. Чагат-Строев, П. В. Кучияк, Ч. А. Чунижеков ло оног до өскөлөри келижип јат. Бу писательдердин произведениелери алтай литератураны јаңы јолго апарып, өскө дө писательдерге бойынын болужын јетирип туру. Эмдиги өйдө алтай литературада 20-ге јуук писатель туружып јат. Олордын произведениелери алтайлап, орустап кепке базылып чыккан. Алтай литератураны бистинг ороонун көп тоолу албатылары билер.

Је андый да болзо, алтай советский литература ончо јаанынан јаранып өскөн деп айдарга келишпей туру.

Алтай албатынын эмдиги өйдөги нжин, јаңы једимдерин көргүзип турган јакшы произведениелер эм тургуза ас. Алтай литературада драмалар, комедиялар, романдар јокко јуук. Алтай интеллигенция ла ишмекчилер керегинде произведениелер база ас. Ого коштой кезик писательдер јадын-јүрүмди ле советский улустын бүдүрип турган јаан задачаларын јетире билбей турганынан улам, художественный көми де, идейный учуры

да жанынан коомой произведениелер кепке базылып чыгып жат.

Мындый тутактарды түзедип аларга, биске чындык, бийик идейный учурлу литературный критика керек. Андый литературный критика анчадала жаңы баштап бичип турган писательдерге болушту.

Кезик улус бистин литература жиит, онын учун писательдердин произведениелерин кезем критикаларга жарабас деп айдат. Онызы жастыра. Эмдиги ойдоги алтай литератураны жаңы ла жаранып өзүп турган жиит литература деп айдарга жарабас. Онын једими, өзүми керегинде бис өрө айтканыс. Бистин литератураны мынан ары там ла жарандырага, бийик кемине јетирип аларга литературный критика јаан арга берер учурлу. Је, јартын айдар болзо, алтай литературанын өзүп келген јолын, онын алдында кандый задачалар турганын, бу литературанын једимин ле једикпезин чокум көргүзип турган критический статьялар сүрекей ас. Бистин литературный критика алтай литературанын өзүминен сүрекей сондоп туру.

«Алтайдын Чолмонында» ла альманахта чыгып турган критический статьялар ас болгоныла коштой, бу иштерде көп сабазында произведениенин учуры айдылат, анда болгон керектер тоолот, је онын художественный кеми, једими ле једикпези, идейный учуры жанынан, писательдин теоретический өзүми керегинде айдылбайт. Онон улам кычыраачыларга произведениенин идейно-художественный учурын јакшы билип аларга күч болуп јат.

Кажы ла јуунты, кажы ла литературный произведение керегинде критиктер бойлорынын шүүлтелерин айдар учурлу, онын тузалузын, коммунизм төзөп турган советский улуска кандый болужын јетирип турганын көргүзөр учурлу. Је бистин газеттерде чыгып турган ооктеек статьялар бойлорынын учурыла кезикте јар аайлу—мындый јылда, мындый писательдин мындый јуунтызы чыккан, анда мынайда айдылып јат деп, бичилет.

Терен шүүлтелү критический статьялар јок керегинде кептен идейно-художественный жанынан уйан јуунтылар чыгып јат, кезик писательдер бойлорынын

произведениелерине јетире ајару салбай туру. Андый произведениелерге А. Адаровтың «Биле», «Јаңы ой», «Коммунист» деп куучындары келижет. Э Палкинниң «Кулун киштейт», Л. Кокышевтиң «Повесть ле куучындар» деген бичиктериниң кеберлери художественный јанынаң чокум јарталбаган.

Мындыј тутактар ас эмес. Кезигинде писательдер бичип алган произведениезин кепке базарга мендеп, оны јетире көрбөй, керек дезе улустың шүүлтезин де укпай, капшай ла издательствого бергилеп јат.

Андыј учуралдар анчадала А. Адаровтың јуунтылары јанынаң көп туштайт.

Бис бодозобыс, издательство писательдерле договорды качан литературный јуунты бастыра јанынаң белен болгон сонгында тургузар керек. Ол тужунда једикпестер ас болор эди.

Бистин критиктер чыгып турган јуунтылардын тыш кебери, эрмек-куучындарды канайда тургусканы, сөстөрдин чын бичилген ээжилери јанынаң бойлорының шүүлтелерин айдар учурлу.

Кажы ла јуунтыга башка-башка рецензиялар бичиир керек, анайткажын, бичиктин идейный, художественный бүдүми элбеде, терен көргүзилер.

Критический статьяларды фольклорный јуунтыларга база бичиир керек. Калганчы јылдарда 20-ден ажыра андый јуунтылар чыккан да болзо, је бир де кижилордын једими ле једикпези керегинде неме айтпаган. Анайып ок калганчы өйлөрдө көп тоолу литературно-художественный, эстрадный јуунтыларга, альманахка критиктердин көстөри эмдиге јетире тийгелек. Байла, олар сананып турган болбой кайтсын: «Писательдер бичигей ле, кычыраачылар кычыргай ла, бис дезе неме айтпайлык...» Анайып сананар болзобыс, бойыбыстың литературабысты өскүрип болзобыбыс, оны учы-учында улус та керексибей барар.

Литературно-критический статьяларды писательдер бойлоры бичиир учурлу. Нениң учун алтай литература керегинде бойының шүүлтезин кычыраачыларга И. Кочеев, К. Козлов, Л. Кокышев, А. Демченко радио, газет ажыра айтпас? Олар өскө поэттердин творчествозында тутактарды көрүп те турза, унчуккылабайт.

Бистин критиктерге ле писательдерге общественно-

политический темага статьялар бичиир керек. Андый статьялар бичиирге олардын ийдези јеткил. Критиктер ле писательдер бой-бойларына «јаман» этпеске, «сен меге тийбе, мен сеге тийбейин» деп сананып, иштегилейт.

Литературный критиктер ле писательдер алтай тилден орус тилге, орус тилден алтай тилге көчүрилген художественный произведениелердин чындыгы керегинде бир де сөс айтпаган. Көчүрилген произведениелерде көп једикпестер бар: көп сабазында эрмек сүрекей узун, көчүрилгени бир аай, кезигинде произведениенин учуры јабызап калат, кезигинде дезе чек өскө произведение болуп калат. Темдек эдип А. Адаровтын «Бурулганы» деп јуунтыдан «Јангы өй» деп куучынын орус тилге («Годы и люди» деп јуунты) көчүргенин көрөр болзобус, Айна ла Василийдин сүр-кеберлери оригиналга көрө сүрекей јабызап калган, оригиналда јок учуралдар бар, кезик јерлери чек булгалып калган. Андый учуралдар ас эмес. Онын учун бир произведениени эки кичи бичиген ошкош көрүнөт.

Алтай критиктерди өскүрөп керек. Бу јанынан анчадала јаан ишти писательдердин союзынын бөлүги өткүрөп учурлу. Ого јаан болушты пединституттын үредүчилери, писательдер јетирөп аргалу. Бис бастырабыс бу ишти өрө көдүрөргө кичеензөбис, алтай литературный критика јаранар, онызы бистин литературанын өзүмине јаан болужын јетирөп эди.

Т. ТЮХТЕНЕВ.

БАЖАЛЫКТАР

Информационный жетирү	3
<i>Эркемен Палкин</i> . Жаан ырыс	5
<i>А. Коптелов</i> . Ырашканынын кийининде (Романнан алган үзүк. Алтай тилге <i>А. Адаров</i> көчүргөн)	10
<i>М. Бочаров</i> . Революциянын улу поэди (Вл. Маяковскийдин чыкканынан ала 70 жылдыгына)	22
<i>Владимир Маяковский</i> . «Жакшы», «Советский паспорт керегинде үлгер»	33
<i>Г. Кондаков</i> . «Куба кожондойт», «София». (Үлгерлер. Алтай тилге <i>Э. Палкин</i> көчүргөн)	42
<i>С. Суразаков</i> . «Балыкчынын кожоны», «Кече мен тайга. дан түштүм». (Үлгерлер)	44
<i>С. Тока</i> . «Бөрүлөрдү андаганы». (Куучын. Алтай тилге <i>Н. Кучияк</i> көчүргөн)	46
<i>Э. Палкин</i> « <i>Лүрек</i> ». (Поэманын үзүгү)	57
<i>А. Саруева</i> . «Төрөлсө, албатыс керегинде», «Келер Алтайга», «Герой космонавттарга». (Үлгерлер)	73
<i>М. Бедушев</i> . «Бойдон-бош». (Пьеса)	76
<i>С. Манитов</i> . «Черүден жанбаган уулдарга. (Үлгер)	88
<i>Н. Шатинов</i> . «Тан Чолмон». (Үлгер)	90
<i>А. Ередеев</i> . «Көлдөги көбүктөр», «Телекей бүгүн сан баш- ка», «Адарунын кожоны». (Үлгерлер)	93
<i>У. Садыков</i> . «Ойдин, жүрүмнүн некелтези». (Очерк)	94

Критика ла библиография

<i>С. Каташ</i> . Моральный кодекс керегинде шүүттөлөр	99
<i>Т. Тухтенов</i> . Алтай литературный критика керегинде	107

В ГОРАХ АЛТАЯ

Альманах № 12

На алтайском языке

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

*Л. В. Кокышев (гл. редактор),
А. М. Демченко, С. С. Суразаков,
Э. М. Палкин, Т. С. Тюхтенов.*

Художественный редактор *И. И. Митрофанов.*
Технический редактор *М. И. Техтееков.*
Корректоры: *А. М. Борбуев и М. Г. Каланакова.*

Сдано в набор 24/V 1963 г. Подписано в печать 4/VII 1963 г.
Формат 84 × 108 ¹/₃₂. Физ. п. л. 7. Усл. п. л. 11,48.
(Уч.-изд. л. 4,52)

АН 13032. Заказ № 2189 Тираж 1000 экз. Цена 20 коп.

Горно-Алтайское книжное издательство.
г. Горно-Алтайск, пр. Коммунистический, 44,
Типография № 15, г. Горно-Алтайск, пр. Коммунистический, 25.

734408

Баазы 20 акча.

ГОРНО-АЛТАЙСК-1963